

TÜRK MİTOLOJİSİ

TÜRKLERE GÖRE UZAY

ve İNSAN GÜNEŞ AY

VE YILDIZLAR

"Ne Ay, ne Güneş varmış, insanlar uçarlarmış.

"Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış..."

Türk - Altay Efsanesinden

1. GÜNEŞ

Türk mitolojisinde güneş, önceleri daha büyük bir öneme sahipti. M.S. 763 de Uygurlar "Mani" mezhebini kabul edince, yavaş yavaş "Ay"da büyük bir önem kazanmağa başlamıştı. Bununla beraber Büyük Hun Devleti zamanında hem güneşe, hem de aya, ayrı ayrı saygı gösterildikten sonra, kurbanlar kesildiğini de biliyoruz. "Türklerde güneş doğunun, ay da batının sembolü idiler". Tabiî olarak zaman zaman, bütün bu düşünce düzenleri değişe durmuşlardı. Meselâ, Teleüt Türklerine ait bir efsane de, "Ay kuzeyin ve güneş de, güneyin sembolü idiler". Bu yönleme, göğün en üst katında duran "Gök kartalı"nın duruşuna göre yapılmıştı. Söylendiğine göre, "Bu kartalın sol kanadı ayı, sağ kanadı da güneşi örtüyordu". Bu duruma göre kartalın başının doğuya bakması gerekiyordu. Bu duruş da, Türk mitolojisine uygun bir yönleme idi. Yine aynı efsaneye göre ay, karanlıklar ve geceler diyarı olan kuzeyin; güneş de aydınlığın hüküm sürdüğü ve gündüzler diyarı olan güneyin sembolü idiler.

Fakat eski Türklerde, "**Güneş doğunun sembolü idi**". Onlara göre güneşin doğduğu yön, çok önemli idi. Esasen yönlerin söylenişinde kullanılan deyimler de hep güneşle ilgili idiler. Meselâ "**Gün batısı**" "**Gün doğusu**" gibi. Göktürkler, yönlerini tayin ederlerken, yüzlerini doğuya, yani güneşin doğduğu yöne dönerlerdi. Bunun için de doğuya "İlgerü", yani "**İleri**" demişlerdi. Oğuz Destanı'nda da, sabaha, tan ağırmasına ve gün çıkmasına büyük bir önem verilmişti. "**Bütün hayat, o gün ve güneşle başlıyordu. Güneş battıktan sonra ise, her şey duruyordu**". Böyle bir anlayış, atlı Türkler ve savaş düzeninde yaşayan kavimler için, normal görülmelidir. Altay bölgesinde yaşayan Türk Şamanlarının kapıları da, daima doğuya açılıyordu. Halbuki normal olarak Türk halkları, güneş görebilmeleri için, kapılarını güneye açarlardı. Görülüyor ki, dinî ve manevî bir görevi olan Şaman, bu umumî kaideyi bozuyor ve eski din düzenine uyuyordu. Gerek Yakut Türklerinde ve gerekse Altay yaratılış

destanlarında, **"Cennet ile hayat ağacı da doğu bölgelerinde bulunuyorlardı"**.

Türklerde genel olarak, **"Güneş-Ana"** ve **"Ay-Baba"** deyimleri kullanılıyordu. Bu sebeple bütün masal ve efsanelerde, güneşin dişi ve ayın de erkek olarak rol oynadığını görüyoruz. Önasya kültürlerinde de, güneş dişi ve ay da erkekti. Tabii olarak karşılıklı tesirlerin ne zaman meydana geldiğini kestirmek çok güçtür. Mısır'daki Türklerin menşei ile ilgili olarak anlatılan efsanede de, **"Güneş, Saratan burcuna girdiği bir sırada, suyu ve toprağı ısıtmağa başlıyor. Bu sular ile balçıklar bir mağarada toplanıyorlar ve mağara da, onlara bir ana rahmi vazifesi görüyor. Bu balçıklardan meydana gelen Türklerin ilk atası da, Ay-Ata adını alıyor"**. Burada da güneş, yine anne rolünü oynar gibidir. Fakat baba ortada yoktur.

Yakut Türkleri, ay ile güneşi iki ayrılmaz kardeş gibi kabul ediyorlardı. Onlara göre "Güneş Tanrısı" (Kün-Toyon) daha önemli idi. Yakut efsanelerinde, "Ay ile güneşin aralarında kavga ettiklerini de görüyoruz. Büyük kahramanlar ve iyi insanlar, genel olarak ay ile güneşin himayesinde idiler. Kötü ruhlar ise onlarla, süresiz olarak savaş halinde idiler. Bu kötü ruhların bazan, güneşi kovalayıp yakaladıkları da oluyordu. Güneş tutulması olayı, böyle kötü ruhların güneşi mağlûp edip de, ele geçirdikleri zaman meydana geliyordu. Yakutlar, ay ve güneş bayramını da ilkbaharda yaparlardı".

Altay Türklerine göre, **"Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda otururdu. (Bazı hikayelere göre ise) Tanrı Ülgen, ay ile güneşin daha da ötelerinde idi. onun tahtı, çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştu. Esasen, ay ve güneşi yaratan da, yine Tanrı Ülgen idi. (Altay Türklerine göre), güneşin kırıntılarından meydana gelmiş ve insanlara daima iyilik getiren, bir Tanrı da vardı. Bu Tanrının adı, "Suyla" idi. Bu Tanrı insanları daima korur ve onların, gök altında rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlardı."**

"Güneşin oluşu" ile ilgili efsaneler:

Aşağıda özet olarak vereceğimiz bir Altay efsanesi, yine Altay Türklerinin "Türeyiş" efsaneleri ile yakından ilgilidir. Altay türeyiş efsanelerinde de, önceleri sonsuz bir denizden başka bir şey yoktu. Aşağıdaki efsaneye göre ise, ay ile güneş bir ayna (Toli) dan başka bir şey değil idiler. Cengiz Han'ın en küçük oğlunun adı da "Toluy", yani "Ayna" idi. Bu inanışa göre, "Ay ile güneşin kendi kendilerine, sahip oldukları bir güç veya kudretleri yoktu. Bunlar, yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ve sıcaklığı yansıtmaktan başka, bir iş yapmıyorlardı. Nihayet bir maden parçası olan aynadan başka bir şey değil idiler. Bu sebeple, Şamanların ayna ile fala bakmalarını, bu inanışlarla ilgili görenler olmuştur. Şamanlara göre, dünyada ne olmuş ve ne olacaksa, her şey ve her olay, bu aynaya vururdu. Tabii olarak Şaman'ın elindeki ayna da, ay ile güneşin bir sembolü idi. şaman, elindeki bu güneşe bakarak falını açar ve gelecek hakkında fikirlerini söylerdi.

Batı Sibiryâ kavimlerinden Ostyak'lar ise, ellerine bir ayna bile almağa lüzum görmeden güneşe ve üzerindeki lekelerle bakarak fallarını açarlardı. Şamanlar elbiselerinin üzerinde, ay ile güneşin resimleri bulunan madenî pilâkalar da taşırlardı. Bunlar da hep, fal açma ve sihir yapmağa yarayan, aynı zamanda ayna yerine de geçen aletlerdi. Artık bu eşyaların nevileri, Şaman'ın zenginliğine ve büyüklüğüne göre değişirdi. Yanlarında yerli aynalar taşıyan Şamanlar olduğu gibi; Çin'den getirilmiş ve üzerinde, gökteki "Oniki burcun" resimleri bulunan ithal mallarına sahip olan Şamanlar da vardı. Güneşin oluşu ile ilgili Altay efsanesi şöyledir:

"Ne ay, ne güneş varmış, insanlar uçarlarmış,

"Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış.

"Nasıl olmuşsa birgün, bir insan hastalanmış,

"Tanrı bir şey göndermiş göğün içinde yanmış.

"Aynaya benzer şeyler, büyümüş büyümüşler,

"Onların ışıkları, gökleri bürümüşler.

"Bunlar göklerde yanan, ayla güneş olmuşlar,

"Yeryüzünde yaşayan, insana eş olmuşlar".

Altay Türklerinin yukarıdaki efsanelerini, Kalmuk'lar biraz daha değiştirerek, şöyle anlatırlar:

"İnsanoğlu yaşarmış, Tanrı'nın göklerinde,

"Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.

"İhtiyaç duymazlarmış, ne ay, ne de güneşe,

"Tanrıyla yaşarlarmış yokmuş gerek bir eşe.

"Tanrı onlara kızmış, insana şekil vermiş,

"Dünyaya gidin demiş yeryüzüne göndermiş.

"Ne ısı, ne de sıcak, insan saçamaz olmuş,

"Tanrıya güneş için, insanoğlu yalvarmış,

"Tanrı güneşle aya, buyurmuş hep parlamış".

Türk mitolojisine göre, "**Gökte bir güneş ve bir tane de ay vardı**". Kuzey-Doğu Asya ve Moğol'larına gidildikçe, onların mitolojisinde, güneşin sayıları daha da çoğalır. Bu, daha ziyade Budizm'in ve Güney Asya kültürlerinin tesiri ile meydana gelmiş bir inanç olmalıdır. Meselâ, Çin mitolojisine göre 10 ve Hint mitolojisine göre 7 güneş vardı. Asya'nın kuzey-doğu uçlarında yaşayan iptidaî kavimler, önceleri genel olarak "Üç güneş" in var olduğuna inanırlardı. Bu bölgede yaşayan Gold'lara ait bir efsaneyi burada vermeden geçemeyeceğiz:

Yer ile gök imişler, ta ezelden akraba,

Ayla güneş demişler: "Ah bunlar da ne kaba!"

Hücum edip almışlar, ayla güneşi gökten,

Yerde zindan yapmışlar hapse koymuşlar kökten.

Zalimmiş yer nedense, onları hep ezermiş,

İyi kalpli gök ise, kendini hep üzermiş.

Gök hemen kirpi olmuş, göklerden yere inmiş,

Yerle bahse tutuşmuş, bahiste yeri yenmiş.

Demiş: "Bana bir at ver ayna gibi çok parlak,
"Yer aramış denemiş, mızrak at bulamamış,
Güneşle ayı vermiş, daha çok tutamamış.

Güneşin "sıcaklık" ve ayın da "soğukluk" sembolü olması:

Altay Türklerinde genel olarak güneş sıcaklığın ve ay da soğukun sembolü olarak görülür. İnsanların, gündüzleri sıcaktan yanarken; geceleri de soğuktan üşümeleri, bu inanışın doğmasına yol açan en önemli sebeplerinden biri olsa gerekti. Aşağıya özetini çıkardığımız efsane, Altay dağlarının kuzeyinde yaşayan Teleüt Türkleri tarafından anlatılmıştır:

Yeryüzünde yaşarmış büyük güçlü bir hakan,
Güzel bir kızı varmış, bayılırmı her bakan.
Hakan demiş: "Kızıma, lâyıktır ayla güneş,
"İnsanoğlu neyime, nasıl olsun ona eş!"
Almış kızını koymuş, küçük bir çöpten eve,
Ayla güneşi tutmuş, indirmiş gökten yere,
Ayın sabrı kesilmiş, az bakmış pencereden,
Yemekler buz kesilmiş, fırlamış tencereden.
Han'ın sözüne kanan, güneş kapıdan bakmış,
Gökyüzüne uzanan, alevler evi yakmış.
Hakan demiş: "Güneş ay, insanların neyine"
"Kendini bir insan say dön kızım sen evine!"

"Güneşin yaratılışını" anlatan ikinci Altay efsanesinde de Budist tesirleri görebiliyoruz.

Esasen Hindulara göre de ay erkek ve güneş de dişi idi. bu efsane de öncekini tamamlamaktadır. Anlatışta Budist tesirlerin açık olarak görülmesine rağmen hikâye, Altaylıların inanç ve üslûpları ile erimiş ve yerli bir mitoloji haline gelmiştir:

Bay Tanrı Oçirvani bir gün bir ateş bulmuş,
Ateşi kılıcının, hemen ucuna koymuş.

Bu ateşi çevirmiş, kılıcının ucunda,
Güneş hemen belirmiş ta göklerin burcunda.
Soğuk sulara kızan, Tanrı kılıcı vurmuş,
Ay gibi topraklaşan, sular gökte ay olmuş.

2. AY

"Ay'ı kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,
"Ay, eve gidip yatar, yarası kan dolarmış!..."

Türk - Altay Efsanesinden .

Ay - Dede ile Öksüz kız efsanesi:

İnsanoğlu parlak gecelerde aya bakmış ve aydaki lekeler üzerinde uzun uzun düşünmüştü. Bu lekeler üzerinde hayal kuran insanlar, ayrıca onlar için şiirler yazmış ve efsaneler de düzmüşlerdi. Bugün Avrupa'daki masallar bile, ayda bir sıırın ucuna iki tane kova takmış bir kızın, yürüyüp durduğunu anlatır dururlar. Ortaasya'daki efsaneler de, ay da sıırkla su taşıyan iki kovalı bir kızın yürüdüğünden söz açarlar. Bu inanışın Avrupa'dan mı, Ortaasya ve Sibiryaya; yoksa Sibiryadan mı, Avrupa'ya gittiğini, şimdiden kestirmek çok güçtür. Yalnız bir gerçek varsa, o da Sibiryanın buzlu ve karanlık Tundralarından, doğuda Bering boğazına ve hatta Amerika kıtasının kuzeyindeki Alaska yerlilerine kadar, bu inanışın yayılmış olduğudur. Ne olursa olsun, bu içli ve güzel masalın, Kuzey Sibiryadaki Yakut Türklerinde söylenen iki değişik anlatılışını, burada özetlemeden geçemeyeceğiz.

Annesiz bir kız varmış, su taşırmış sıırkla,
Geceleri ağlarmış, soğuktan hıçkırıkla:
"Ey güzel ay, ey kutsal, ne olursun beni al!
"Buraya gel suya dal, eş yap beni göğ Sal!"
Dermiş kız haykırırmış, hep aya yalvarırmış,
İmdada çağırırmış, sesi göğ varırmış.
Çok soğuk bir geceymiş kız yine suya gitmiş,

Ay da gece gökteymiş, kız için yere inmiş.
Ay hemen kızı almış, ta evine götürmüş,
Ay her dolun oldukça bu kız ay da görünmüş.

Yakut Türklerinde anlatılan diğer değişik masalda, ayrıca bir de "Üvey anne" motifi ilâve edilmiştir. Birinci masalda güneş yokken; burada ayın rakibi olarak ortaya çıkmaktadır:

Annesiz bir kız varmış, sırıkla su taşırmış,
Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşırmış.
Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:
"Büyük adam olursun, ay gün seni alınca!"
Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce,
Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce.
Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine,
Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine.

Ay - Dede ile Yedi başlı devin savaşı:

Eski Türk inanışlarına göre ay ile güneş, insanlara daima iyilik getiren ve onları koruyan iki kutsal kudretti. Ay ile güneş insanoğlunu her zaman göz altında bulundurur ve onları kötü yola sapmadan korurlardı. Aşağıdaki, Altay Türklerinin anlattıkları masal da, bunun bir örneğidir:

Çok çok eski çağlarmış büyükçe bir dev varmış,
Nice çok canlar almış, insanoğlu az kalmış.
İnsanlar toplanmışlar, ta Tanrıya varmışlar,
Kurtar bizi diyerek, Tanrıya yalvarmışlar.
Bu çok güç vazifeyi, Tanrı güneşe vermiş,
"Yakarım ben dünyayı, ay yapsın işi dermiş".
Ay dünyaya inerken, hava da çok soğukmuş,
Dev böğürtlen yer iken, ağaçla göğe uçmuş.

Ay gökte dolun iken dev ayda görünürmüş,
Böğürtlenini yerken, keçeye bürünürmüş.

Bu efsanede de görülüyor ki, güneş sıcak, ay ise soğuktur. Ay her girdiği yeri soğutur ve hatta soğuğu ile, güneşin bile yenemediği yenemediği kötü ruhları yenebilirdi. Fakat ayın bu soğuğu insanlara zararlı değildi. İnsanlar ona karşı kendilerini koruyabilirlerdi. Bundan önceki efsaneler de ay, öksüz kızı götürürken ağacı da beraber almıştı. Burada da ağaç, devle beraber götürülmüştür. Soğuk bölge Türkleri tarafından anlatılan bu masallarda, aya ve soğuğa fazla önem verilmiştir. Hatta güneşin sıcaklığı bile küçüksenmiştir. Bu sebeple de güneş, aydan daha az güçlü olarak gösterilmiştir. Güneşin, ışıklarını ve sıcaklığını esirgediği bu bölge halklarının böyle düşünmelerinde, elbette ki hakları vardır.

Ay-Dede'yi yiyen kurtlar:

Ay bazan, tepsi gibi büyük ve parlak olur; bazan da küçülür ve donuklaşır. Elbette ki insanlar, bunun sebebi nedir diye, akıllarını yormuş ve düşünmüşlerdi. Ay niçin küçülür ve niçin büyürdü? Herhalde ay, her küçüldükçe onu bir şey yemekte ve bitirmekte idi. Bunu yiyebilecek şey de, kutsal kurtlardan başka bir şey olamazdı:

Ay her dolunlaştıkça kurtlar ayılar yermiş,
Ay azıcık kaldıkça, kurt ayılar gidermiş.
Ay gider bir ay yatar, yarasını sararmış,
İyileştikçe çıkar, yine gökte parlarmış.
Ayı, kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,
Ayı yine gidip yatar, yarası kan dolarmış.

Bu inanış, Ortaasya ve Sibirya'da çok yayılmıştır. Fakat her kavim, bu ayın yeniş ve parçalanışını, kendi kutsal hayvanlarına yaptırıyordu. Meselâ Moğollarla, Kuzey-Doğu Sibirya'daki Gilyak'lar Gökteki ayı, kendi köpeklerine; kuzey kutbuna yakın oturan halklar ise, ayılara yedirtiyorlardı. Ama Türk halklarına göre köpek, kötü ve adî bir hayvandı.

Kurtların yanında da çok güçsüz kalıyordu. Bu sebeple Yakut Türkleri, diğer komşularından ayrılarak ayı, kurtlara kovalatıp ve sonra da onlara yedirtiyorlardı.

Altay Türklerinde de aynı efsaneyi görüyoruz. Yalnız burada, Kurtların yerine **"Yedi başlı dev"** yani **"Yelbegen"** geçmiştir. Bu Altay masalı, ana motifler bakımından, "Sırıkla iki kova su taşıyan **özküs kız**" efsanesine de benzer. Öksüz kız efsanesindeki ağaç veya funda da ayda görülmektedir. Ancak Altaylarda, kızın yerine, dev geçmiştir:

Yedi başlı Yelbegen, adlı büyük dev varmış,
Öç alır ay güneşten, onları yer yutarmış.
Büyük Tanrı Bay-Ülgen, aya bakar sararmış,
Ayı bitirip yiyen, bu deve ok atarmış.
Dev bazan yıldızları, kovalar götürürmüş,
Sonra da parçalarmış, ağzından tükürürmüş.
Yıldızlar bu azgından, kaçarmış hep göklere,
Dev onları ağzından, saçarmış hep göklere.

Yine Altay Türklerine göre, **"Ayın tutulması"** olayı da, yine bu **"Yedi başlı dev"** yüzünden meydana gelirdi. Bunun için Altay Türkleri ay tutulduğu zaman şöyle derlerdi:

"Yine Yelbegen, (Yani yedi başlı dev) ayı yedi".

3. AYDAN TÜREYEN TÜRK SOYLARI

Uygurca Oğuz-nâme'de Oğuz-Han'ın babasının adının, "Ay-Han" olduğu söylenir. Maalesef, bu Oğuznâme'nin başkısımlı kaybolmuştur. Bu sebeple, bu "Ay-Han"ın kim olduğunu anlayamıyoruz. Bilindiği üzere, Oğuz Han'ın ikinci oğlunun adı da, Ây-Han" idi. Burada "Ay-Han" yalnızca bir ünvandır. Yoksa bazılarının dedikleri gibi, Ay-Han, "Ay'ın Han"ı, Kün-Han da "Güneş'in Han"ı değillerdi. Elbetteki Ay-Han, Türk mitolojisinde ay'ı temsil eden sembolik

bir ad idi. Türklere göre ay, erkek idi. "Ay-Ata" deyim ve adları, buradan geliyordu. Türk-Moğol efsanelerinde "Ay'ı, çocuk doğurtan bir baba olarak" da görüyoruz. Meselâ Çingiz-Han'ın atalarından Alan-Ko'a, ay ışığından gebe kalmıştı. Bazı kaynaklar da, Ay'ın bizzat çadırdan içeri girerek kadını gebe bıraktıklarını söylerler. "Türklerdeki Gök-Kurt (Kökböri) ise, gökteki Tanrı'nın, yerde şekillenmiş bir sembolü idi. bunun için de Göğün rengini almıştı". Aydan gebe kalan kadınlara ay, sarışın bir adam şeklinde gelmiş ve köpek şeklinde gitmişti. Çin'de "Altın" ve "Sarı renk", imparator'un bir sembolü idi. Bu sebeple Moğol efsanelerinde, Çin tesirleri aranırsa, ihtiyatsızlık olmayacağı kanaatindeyiz.

4. YILDIZLAR

"Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,
"Soğuklar öğün öğün, Yeryüzüne gelmişler!..."

Yakut Türklerinin Efsanesi

Yıldız bilgisi, "**Zaman**" ve "**Yön**" ler için önemli idi:

Yıldızlar Türk kavimlerinde daima önemli bir rol oynamışlardı. Eskiden beri dünyanın tanınmış at yetiştirenleri ve savaşçıları olan Türkler, yıldızlardan bir yandan günlük hayatlarında istifade ederlerken, diğer yandan da onlar için efsaneler düzmüş ve şiirler yazmışlardı. İyi bir yıldız bilgisi, atçı ve harpçi bir kavim için, hayati bir önem taşırdı. Akınlar kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış ve kalkış, hep yıldızlara göre yapılırdı. Daha düne kadar Anadolu'daki durum da böyle idi. Bilhassa yaz aylarında, şafakla birlikte şehirdeki pazarda bulunmak isteyen birçok köylülerimizin, yola çıkış saatlerini, Ülker yıldızının durumuna göre ayarladıklarını yakından biliyoruz. Bu sebeple, Yıldız bilgisi, türkler arasında başlıca iki bakımdan önemli sayılmıştı.

1. Vakti öğrenme bakımından, yıldız bilgisi çok faydalı idi. Özellikle, yeni bir hayatın başlayacağı sabaha yakın saatlarda, bu konuda sağlam bir bilgiye sahip olma, Türk toplumuna büyük faydalar sağlıyordu.

2. Yıldız bilgisi ile yönleri ve yolu bulma, atlı ve savaşçı kavimler için, ihmal edilemez bir bilgi idi.

Gerek vakti ve gerekse yolu bulmak için, iyi kullanılan böyle bilgiler, bir topluma birçok faydalar sağlıyorlardı. Yine aynı bilgiler, o toplumun gözlerini ve dikkatlerini de göğe çeviriyorlardı. Bu ilgi, toplumda bir yandan sağlam ve şaşmaz yıldız bilgisi meydana getirirken; diğer yandan da göğün ve Tanrının, bu değişmez düzeni için, insanlarda hayranlık uyandırmaktan geri kalmıyordu.

Eski Türk dini, gerçekçi bir "Gök dini" idi:

Efsaneler, birer sembol ile ifade edilmiş, his ve inanışların, aynalarından başka bir şey değildirler. Bizce "Önemli olan efsaneler değil; onların köklerinde yatan ve onların doğuşlarına sebep olan dinler ve diğer inanışlardır". Bu inançları bilmeden, Türklerin gök ve yıldızlar hakkında söyledikleri efsanelerin sırlarını çözüp ve açıklamanın imkânı yoktur.

Türklerin hayatında en önemli rol oynayan şey, "Çadır" idi Bütün hayatları burada geçer ve aile bağları da, bu yurt ile sembolleşirdi. Onlar çadıra girdikleri zaman, dünyaları da gökleri de hep kendi çadırları olurdu. Babil metinlerinde bile, gök bir çoban çadırına benzetilirken, Ortaasya'lı nasıl olurdu da, bu muhteşem göğü, çadırına ve yurduna benzetmezdi. İşte bizim bu konuda, hareket edeceğimiz en önemli çıkış noktamız bu olacaktır. Göğün bir çadıra nasıl benzetildiği ve bu fikrin nasıl geliştiğini, "Kutup Yıldızı" ile ilgili bölümümüzde inceleyeceğiz.

Ortaasya Türk kavimleri tarafından umumiyetle "Göğün kapısı" kutup yıldızının bulunduğu

yer olarak kabul edilmiştir. Bunun da, başka türlü bir düşünceye dayandığı anlaşılıyordu. Eski geleneklerini bırakmamış bazı, Ortaasya boylarında, bunun az çok açıklamalarını da bulabiliyoruz. Birçok Türklere göre gökteki yıldızlar, Gök çadırının deliklerinden dünyamıza sızan ışıklar idiler. Tabii olarak bu, çok ilksel bir açıklamadır. Herhalde Göktürk çağında böyle bir gelenek, itibarını çoktan kaybetmişti. Fakat Göktürk halkları arasında bu inancın, bir halk inanışı olarak yaşamadığını da iddia edemeyiz. Başlangıçtan beri söylediğimiz gibi, "Halk inanışları ile devlet dini, ayrı gelişme yolları takip etmişlerdi. Türklerde, Devlet dini de, ana prensipler bakımından halk inanışlarına dayanmakla beraber, daha gerçekçi ve içtimai bir yola girmiş, ayrıca dünyanın yüksek dinleri arasında yer almıştır". Halk ise daima mistisizme meyletmış ve günlük hastalık v.s. gibi işleri için de, dinlenen fevkalâde yardımlar ve çareler ummuştur. Bunu söylemekle, Göktürk devletinde, halkın devlet dinine inanmadığını demek istemiyoruz. Din, bir imam konusu olduğu kadar, büyü v.s. gibi pratiği de olan bir yoldur. Şamanların yaptığı bu pratik işler, devletin büyük din merasimlerinde herhalde büyük bir önem taşımıyordu. Bununla beraber devletin yüksek din anlayışını anlayabilmek için, yine halkın bu iptidaî geleneklerine bakmak icap etmektedir.

"Mevsimlerin değişimi" de, yıldızlara göre öğrenilebilirdi:

"Göğün kapısı" olan kutup yıldızı, hem kutsal ve hem de, bütün gezegenlerin başladığı bir "Demir kazık" idi. Uygurlar bu yıldıza daha büyük bir saygı göstererek, ona "Altın kazuk" demişlerdi. Kutup yıldızı parlaklığın bir sembolü idi. "Kutup yıldızının bulunduğu yerden veya gök kubbesinde meydana getirdiği kapıdan, Tanrı insanlara şefaet eder ve Kamlar (Şamanlar) da bu delikten Tanrı ile ilgi kurarlardı. Bu kapı, insanlar dünyası ile, gökteki ruhlar dünyasının bir sınırı idi". Bu sebeple bu yerin, diğer yıldızların deliklerine nazaran, ayrı bir kutsallığı vardı. Ortaasya kavimlerine göre, "Hava değişimleri"nin de, bu yıldızlarla büyük bir ilgisi vardı. Meselâ Yakut Türklerine göre, "Soğuk havalar, diğer gezegenlerin deliklerinden yeryüzüne inerlerdi. Bu bakımdan bilhassa Ülker yıldızı büyük bir önem taşırdı. Gezegenlerin yükselip alçalması ile, soğuk veya sıcak havaların geleceği, çoğu zamanda

isabetli olarak söylenirdi". Anlaşıyor ki, "Yıldız bilgisi" ile "Efsane"nin de çok yakın ilgileri vardı. Meselâ Kuzey-Doğu Asya'da "Büyükayı burcunun kuyruğunun döndüğü yöne göre, mevsim de değişirdi. Büyükayı burcunun kuyruğu, kuzeyde ise kış; batıda ise, sonbahar; güneyde ise, yaz ve doğuda ise, ilkbahar gelirdi". Bundan da anlaşıyor ki, Ortaasya kavimleri, bir yandan yıldızlar hakkında efsaneler düzerken, diğer yandan da yıldızların gezişleri ve yönleri hakkında, az çok bilgiye sahip idiler.

Eski Türklerde "Ülker" sözü, "Gezegen yıldızı" karşılığı idi:

Türkler başlangıçta bütün gezegenler için "Ülker" veya "Ülgel" deyimini kullanıyorlardı. Bu deyim sonradan, diğerlerinden ayrıla ayrıla, en sonunda "Ülker" yıldızı için bir ad olmuştur. Yakut Türklerinin lehçesinde "Ürgel" sözü, bugün bile, "Gök deliği" anlamına kullanılmaktadır. Hatta şöyle, güzel bir efsane de vardır:

Bir zamanlar delikmiş, nedense gök kubbesi,
Dondurmuş hiç dinmemiş rüzgârın soğuk sesi.
Yakut adlı Türklerde kahraman bir er varmış,
Ne var diye göklerde, gezegenlere varmış.
Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,
Soğuklar öğün öğün, yeryüzüne gelmişler.
Bu er çok kurt avlamış deriler hazırlamış,
Otuz eldiven yapmış, ta göklere fırlamış.
Er Gökleri kapamış, soğuğu yenmiş, inmiş.
Sıcak günler başlamış eski soğuklar dinmiş.

Gökteki gezegenlerin deliklerinden soğuk geliyormuş. Bunun önüne geçmek için de, Yakutların efsanevî kahramanı bu çareyi bulmuş. Fakat 30 çift "Kurt bacağı derisinden eldiven" yaptırmasının sebebi, pek anlaşılamıyor. Kurt derisinin kök olarak değeri, bilinen bir şeydir. Öyle anlaşıyor ki, dondurucu soğuklar vardı ve buna tahammül edebilmek için de,

böyle bir yol seçilmişti. Kürkleri daha kıymetli olan hayvanlar var iken, derisi niçin seçilmişti? İşte bu nokta ile Türk mitolojisine girilmiş olunuyordu.

Sıcak ve soğuk havalar, yıldızların hareketine bağlıydı:

Gezegenlerin yükselip alçalması ve yahut da yavaş veya Sür'atli yürür gibi görünmesi de, hava değişikliklerini gösteren bir belirti gibi kabul edilirdi. Gezegenlerin sür'atli gezinmeleri sıcak havaların, yavaşlamaları da soğuk havaların geleceğine bir işaret idi. Yine Yakut Türklerine ait aşağıdaki efsane, yukarıdaki inanışları tamamlar bir durumdur. Onlara göre havalar, başlangıçta çok daha soğuk idi. fakat sonradan yavaş yavaş ısınmağa başlamıştı:

Uzunmuş bütün kışlar, nedense bir zamanlar,
Çok da kısaymış yazlar yaz görmemiş insanlar.
Bir ağaç etrafında, gezegenler dönermiş,
Dönüş yavaşladıkça, ateşleri sönermiş.
Bir gün gelmiş ki hepsi çok yavaş dönüşmüşler,
Olmuşlar duran tepsi, hep birden sönmüşler.
Gezegenler bir iple, bağlıymış bu ağaca,
Bir Şaman kılıcıyla, dağıtmış her bucağa.
Yıldızlar ısınmışlar, döndükçe çok sür'atli,
Dünyayı ısıtmışlar, olmuşlar bir boz atlı.

Yukarıda efsaneden de anlaşılıyor ki, "Gezegenler başlangıçta göğün ana ve ilk yıldızları olarak kabul edilmişlerdi". Öbür yıldızlar ise artık, zamanla ortaya çıkmışlardı.

Gezegenlerin, Kutup yıldızı etrafında dönmeleri:

Bu konuyu gezegenlerle ilgili bölümümüzde birer, birer ele alacağız. Türklerin "**Demir kazık**" veya "**Altın kazık**" dedikleri Kutup yıldızı, diğer bütün burçların eksenini teşkil

ediyordu. Artık diğer burçlar, onun etrafında dönüyorlardı. Kutup yıldızına en yakın olan burç, Küçükayı burcu idi. **"Türklere göre bu burç, Kutup yıldızına takılan bir araba oku ile, araba çeken, iki at idiler. Bunlar bir eksen etrafında, mütemadiyen gök yüzünde dönüp duruyorlardı. Ondan sonra gelen Büyükayı burcu da, 7 kurt veya 7 vahşi köpek idiler. Onlar da bu iki atı yemek için, gökte onları kovalayıp dönüyorlardı. Fakat Demir kazık, yani Kutup yıldızına demir zincirlerle bağlandıkları için, onları tutamıyorlardı. Zaten zincirlerini koparıp da, bu işi yapmış olsalardı, dünyanın sonu gelecekti"**. Kırgız Türkleri bunu demekle, Gök ve Tanrının büyük düzeninden söz açıyorlar ve kâinatın varlığını veya yokluğunu bu düzenin devamına bağlıyorlardı.

DÜNYANIN KUTUP YILDIZI EKSENİNDE DÖNMESİ

"Göğü kötü ruh basmış, inmesin yere diye,

"Tanrı bir çadır asmış, koca bir direk ile!..."

Yakut Türklerinin Efsanesi .

Bütün gezegenler ve burçlar, Kutup yıldızı etrafında dönerlerken, dünya bir Kutup yıldızının ekseninde dönüyordu. Çünkü Dünya Kutup yıldızına bir "Demir kazık", "Demir ağaç" veyahut da bir "Demir dağ" ile bağlanmıştı. Bu konuları Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde, yeniden ve daha derin olarak ele alacağız. Bir gerçek varsa, **"Ortaasya ve Sibirya mitolojisinin dünyanın döndüğüne inandığıdır"**. ObiUgorları bu dönüşü bir efsane ile de süslemişlerdi. Prof. Rasony, bu konuda yazılmış macarca bir makaleyi de, bize özetlemek lûtfunda bulundular. Bu mesele ile ilgili olarak söylenmiş, bir Kuzey-Batı Sibirya efsanesi, kısaca şöyledir:

Tanrı yeni bir dünya, yaratma özlüyormuş,

Yaratmış ama dünya, durmadan dönüyormuş,

Tanrı'nın elçisi de, bir "Ana-Tanrı" imiş,

Onun düşüncesi de, azıcık ayrı imiş.

Bu dönüş Tanrı demiş: "Birazcık yavaşlasın!"

Sonra kızınca demiş, "Artık Tufan başlasın!"

Sular dünyayı basmış ruhlar dünyadan kaçmış.

Uçup gökte gezenler yer dönerken hep şaşmış.

Dünya tekerlek gibi, hiç durmadan dönermiş,

Sonra ateşli sular, basınca az sönermiş. .

Yukarıda ayrı olarak verdiğimiz bir Yakut efsanesinde yıldızların yavaş döndüğü ve bunun için de havaların soğuk olduğu söyleniyordu. Havaların ısınması için, yıldızların çabuk dönmesi de, yine bu efsaneye göre, bir şart gibi gösteriliyordu. Burada ise, başlangıçta dünyanın, çok çabuk döndüğü ifade edilmektedir. Efsanede, bundan dolayı dünyanın sıcak mı veya soğuk mu olduğu pek söylenmiyor. Fakat bundan anladığımız bir önemli nokta var ise, Dünya ve yıldızların yavaş veya sür'atli dönmelerinin, Ortaasya ve Sibirya mitolojisinde önemli bir motif olduğudur.

Diğer Yıldızlar ve Türkler:

"Zuhal (Saturn) yıldızını eski Türkler, iyi tanıyorlardı. Bazı eski Türk kitaplarında bu yıldızın adı da geçer. Fakat bu ad, henüz daha kesin olarak okunmamıştır. Kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, bu yıldız için şöyle diyor:

"En üstün Zühal (Sekentir)'dir, en önde yürür,

"İki yıl, sekiz ay bir evde kalır!..."

"Müşteri" (Jupiter), eski Türklerin takvim bilgilerinde, önemli bir rol oynardı. Jupiter'in, eski türkçe adı "Eren-tüz" idi. XI. yüzyıldan sonra Türkler bu yıldıza "Ongay" demeğe başlamışlardı. Bugün Anadolumuzun bir çok yerlerinde, bu yıldıza "Öngay" veya "Öngey" adı verilmesi de, üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. "Oniki hayvanlı Türk takvimi,

oniki gezegen burcun, dönüş sürelerine göre kurulmuştu". Jupiter'in dönüş süresi de, oniki burcun dönüşlerine yakındı. Bu bakımdan Türkler, Jupiter'e büyük bir önem vermişlerdi. Kutadgu Bilig, bu yıldız için şöyle diyordu:

"Ondan sonrada gelir, ikinci olur Onay,

"Her evde kalır on ay, ayrıca da iki ay!...!

"**Merih**" (Mars) yıldızının "**Kızıl rengi**" Türklerin gözlerinden kaçmamıştır. Avrupa'da bu yıldıza, "**Kırmızı yıldız**" diyenler yok değildir. Eski Türkler ise, Merih yıldızına "**Bakır Sokum**" derlerdi. Türk mitolojisi ve düşüncesi bakımından, Kutup yıldızı, yani "**Demir kazık**" la bir benzerliği vardı. Anadolu'da Merih'e, "**Yaldırık**" da derler. Bu da, çok eski türkçe deyimdir. Karahanlılar çağında Türkler Merih'e "**Kürüd**" demeğe başlamışlardı.

Türlere göre Merih yıldızı, korkunç ve ateşi ile her şeyi yakan bir yıldızdı. "Bakır sokum" adı da bundan dolayı verilmiş olmalıydı. Kutadgu Bilig, onun için şöyle diyordu:

"Üçüncü Merih (Kürüd) gelir, korku gururlu yürür,

"Bir defa kime baksa, yeşermiş bile kurur!..."

"**Utarit**" (Merkür) uğurlu bir yıldızdı. Bunun için eski Türkler de ona, "**Tilek**" yani "**Dilek**" derlerdi. Utarit'e karşı dilekler, dilenir ve bu dileğin yerine getirilmesi beklenirdi. Yine çok eski bir Türk şairi olan Yusuf Has Hacib, onun için şöyle diyordu:

"Sonra geldi arzu, "Tilek" arzular,

"Kime yakın gelse, özüne bağlar!..."

Türkler burçları da çok iyi tanırlardı:

Türkler, "**Koç burcu**" na, "**Kuzu**"; "**Boğa burcu**" na da "**Ud**" yani "**Öküz**" burcu derlerdi. Sonradan boğa denmiştir. "**İkizler**" burcu için söylenen "**Erendir**" ile "**Akrep**" burcunun

Türkçe adları "**Kuçık**" da, çok eski türkçe deyimlerdir. Kutadgu Bilig, bu burçları şöyle anlatıyor:

"Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (ud) gelir,

"İkizler (Erendir), Akrep (Kuçık) ile, dostça yan yana gelir!..."

Eski Türkler, "**Arslan burcu**" na, yine "**Arslan**" derlerdi. "**Başak burcu**" için ise, "**Buğday** " veya "**Buğday başı**" deyimini kullanırdı. "**Yengeç**" burcuna da "**Çadan**" yani çayan derlerdi:

"Gök arslan burcu ile, komşu buğday başı,

"Sonra Terazi burcu (Ülgü), olduğu Yengecin (Çadan) eşi!..."

"**Oğlak, Kova, Balık**" burçlarının adları eski türkçede de değişik değildi. Eski Türkler, Kova'ya "**Koğa**" derlerdi. Kova'nın daha eski türkçesi ise, "**Könek**"ti:

"Sonra da geldi Oğlak, Kova (Könek), ile hem Balık,

"Bunlar doğarsa eğer, aydın olur, gök kalık!..."

Anadolu'da Türkler, İslâmiyetin ve Batının tesirleri altında Kova burcuna, "Saka yıldızı" da demişlerdi.

Türk Halk edebiyatında yıldızlar:

Eski Türk sözlüklerinde yıldızlar hakkında çok bilgi vardır. Fakat bunları mitolojideki yerlerine yerleştiremediğimiz için hepsinden söz açamadık. "Kutadgu Bilig" de olduğu gibi, yerin çiçeğini göğün yıldızlarına benzeten halk şiirleri de yok değildiler. Meselâ Ercişli Emrah'ın şu şiiri bunun için güzel bir örnektir:

"Kapıda yayılır Koyunla kuzu,
"Yerin çiçeğisin, göğün yıldızı".

Ordu içindeki asker sayılarını gökteki yıldızlara benzetme de, eski Türk edebiyatının bir özelliğidir. Gerçi bu benzetmeğe, İran edebiyatında da rastlanırdı. Fakat Karacaoğlan herhalde bundan habersizdi.

"Karacaoğlan der ki, burda durulmaz,
"Gökteki yıldızdan çoktur sayılmaz!"

Türk halk edebiyatında, yıldızlar için söylenmiş çok şey vardır. Bektaşî "Devriye" lerinde sık sık burçlardan ve dervişlerin bu burçlara uğradıklarından söz açılır. Bu, "İnsan-ı kâmil" in ruhunun yaptığı devirle ilgilidir. Yoksa devriyeler özel olarak burçlar için söylenmiş şiirler değil idiler.

5. KUTUP YILDIZI

"Derler Kutup Yıldızı, Gökteki bir kapıdan,
" Aydınlatırmış bizi, nur verir üst yapıdan!..."

Eski Türk Efsanesi

Tanrı, dünya ile yıldızları Kutup yıldızına bağlamış:

Kutup yıldızı Türk mitolojisinin uzay ile ilgili, kozmolojik düşünce düzeninin, temel noktasını meydana getirdi. "**Göğün direği**", "**Kapısı**" hep kutup yıldızından geçirdi. Bütün gezegenler de Kutup yıldızının etrafında dönerdi. Onlara göre bu düzenin bozulması demek, dünya ve kâinatın sonu demektir. Eski Türk mitolojisine göre, "**Dünya da dönüyordu. Dünyanın bu**

dönüşü, hem kendi ve hem de kutup yıldızı ekseninde meydana geliyordu. Çünkü dünya, Kutup yıldızı ile göğe bağlı idi". Dünyanın dönüşü üzerinde, bu bölümün girişinde biraz bilgi vermiştik.

Uygurlar Kutup yıldızına "**Altun Kazuk**", yani "**Altın kazık**" derlerdi. Diğer Türkler ise, ona genel olarak "**Temir-Kazık**" yani "Demir Kazık" demişlerdi. Böyle denmesinin sebebi de, yukarıda kısa olarak söylediğimiz ve aşağıda da geniş olarak açıklayacağımız gibi, bu yıldızın göğün direği gibi tasavvur edilmesinden ileri geliyordu. Buradaki "**Kazuk**" veya "**Kazık**" sözü, bugünkü Türkçemizdeki anlamını, az çok karşılamaktadır.

Anadolu'da, eski Türk mitolojisinin Kutup Yıldızı ile ilgili izleri, hâlâ yaşamaktadır. Zaten, "**Demir kazık**", "**Demir Direk**" gibi sözlerimiz, Anadolu Türklüğünün de kutup yıldızı için kullandıkları müşterek deyimlerdir. Bu yıldıza, bazı yerlerde de "**Kuluçka**" da denir. Bu ad da, yıldızın hareket etmemesinden dolayı verilmiş olmalı idi.

Türkçede "**kazık**" demek, yerinde duran kımıldamayan, tahta veya demirden yapılmış, büyük bir çividir. Buna bağlanan atlar da hayvanlar da onun etrafında döner dururlardı. Kutup yıldızı da gezmeyen bir yıldızdır. Yine Türk mitolojisine göre, "**Uzaydaki bütün yıldızlar, tıpkı bir at gibi ona bağlanmış ve onun etrafında dönerler**". Aynı zamanda "**Göğün göbeği**" de yine Kutup yıldızı idi. İşte Türklerin, gökteki yıldızlarının düzeni hakkındaki astronomik düşüncelerini ve uzay (Macrococosmos) ile ilgili tasavvurlarını, böylece özetledikten sonra, konunun daha derinlerine inebiliriz.

Kutup Yıldızı, "Parlaklık" sembolü:

Türk mitolojisinde Kutup yıldızı, "Parlaklığın bir sembolü gibi idi. Ateş gibi parlayan bir şey, ateş ile değil de; "**Kutup yıldızı gibi**" şeklinde tarif edilirdi. Güneş, ışık ve sıcaklık saçan bir varlık idi. kutup yıldızının özelliği ise, yalnızca parlamak ve parlak olmaktı. Uygurca Oğuz-Kağan destanına göre, "**Oğuz Han bir gün bir yerde Tanrıya dua ediyor ve**

yalvarıyormuş. Tam bu sırada, etrafı birden bir karanlık basmış ve gökten, ay'dan da, güneşten de, parlak bir ışık inmiş. Işığın içinde güzel bir kız oturuyor ve başındaki bir taç da, parıl parıl parlıyormuş. Taç o kadar parlakmış ki, parlaklığı tıpkı Kutup yıldızının, yani Altın Kazık'ı andırıyormuş". Bu konu ile ilgili tercümeleri Oğuz destanına ait bölümümüzde vermiş bulunuyoruz.

Kutup Yıldızının, bir "Demir ağaç" gibi düşünülmesi:

Az evvel "Kazık" deyimini üzerinde durmuş ve bunun bir "Direk" anlamına da gelip gelmeyeceğini düşünmüştük. Aşağıda vereceğimiz örnekler bize gösterecektir ki, Kutup yıldızı hem bir "Direk" ve hem de "Kazık" olarak düşünülmüştü. Türkler bu direği, biraz da bir "**Demir ağaç**" gibi düşünmüşler ve bunu, kendi uzay (yani kozmolojik) görüşlerine uydurmuşlardı. Ergenekon Efsanesi'ni incelerken gösterdiğimiz gibi, nasıl bir "**Demir dağ**" var idiyse; bunun yanında, Kutup yıldızı ile ilgili olarak, bir de "Demir ağaç" düşünülmüştü. Yalnız önemli olan nokta şu idi: Bu demir ağaçla, "**Hayat ağacı**"nı birbirine karıştırmamak lâzımdır. Avrupa kavimlerinde ve Cermen'lerde de, böyle bir gök direği düşünülmüştü. Avrupa mitolojisinde buna, "**Universalis Columna**" yani "Uzay veya kâinatın direği" veya sütunu denmişti. Ayrıca bu sütun, Kutup yıldızı ile de münasebete getirilmişti. Türkler bu sütununa daha fazla canlılık vermiş ve onu bir ağaç olarak düşünmüşlerdi.

Gökteki güneşin, yıldızların ve hatta bulutların hareket etmesi, insanlara göğün bir eksen etrafında döndüğü hissini veriyor. Elbetteki dünya da bu eksene bağlı idi. Onlarla birlikte dünya da dönüyordu. Ama en önemli olan göğün dönmesi idi. Sibiry ve Ortaasya kavimleri bu fikir üzerinde birleşmişlerdi. Ama Türkler, daha ziyade Kutup yıldızına önem vermişler, göğün ve bütün âlemin onun etrafında döndüğüne inanmışlardı. Türkler bunun için Kutup yıldızına "**Demir Kazık**" demişler; fakat yüksek bir edebiyat ve kültüre sahip olan Uygur'lar ise, buna daha da, büyük bir önem vererek "**Altun Kazuk**" deyimini kullanagelmışlerdi. Öyle anlaşılıyor ki Uygurların bu deyimini, sonradan Moğollara da geçmiş ve Buryat, Kalmuk v.s.

gibi Moğol kabileleri de, Kutup yıldızına böyle demeğe başlamışlardı. Uygurların Cengiz-Han ve oğulları ile, kurdukları devletler üzerine yaptıkları tesirleri iyi bilenler için, böyle bir tesir, gayet tabîî görülebilirdi. Ama Moğollar için, ezeli ve yüksek bir kültür düşünenler, ayrıca Ortaasya tarihinin ince noktalarını bilmeyenler için ise, gerçekler karanlıktır.

Yakut Türkleri, "Demir Kazık" deyimine daha da mitolojik bir canlılık vermişler ve buna "Demir-ağaç" demişlerdi. Onlara göre, "Yer ile gök yaratılmağa ve yavaş yavaş büyümeğe başladığı zaman, bu demir ağaç da onlarla beraber yeşermiş ve yine onlarla beraber büyüyerek, yerle gök arasında yükselmiş idi". Türk mitolojisindeki "Demir-dağ" motifini Ergenekon efsanesi ile ilgili bölümümüzde incelemiştik. Şimdi burada bir de demir ağaç ortaya çıkmaktadır. Böylece Ortaasya Türklerinin demir kazığının yerine. Yakutlarda demir bir ağaç geçmiş bulunuyordu. Kutup yıldızı bu ağacın tepesindeydi. Gök ve bütün uzay da, bu ağacın ekseninde dönüyordu.

Kutup yıldızının bir "At kazığı" gibi düşünülmesi:

At ile ilgili efsaneler, Ortaasya'da yaşamış ve yaşamakta olan kavimleri, dünya mitolojilerinden ayıran, en belirli özellikler olmuşlardı. Zaten bugünkü Türkçemizde de "Kazık" sözü, hareketsizliğin ve bir yere bağlanışın ifadesidir. Ortaasya Türk mitolojisi, günlük hayatta önemli yer tutan eşyaların, hayvanların ve olayların sembolü, bir söylenmesinden başka bir şey değildi. Türkler, uzaya da, kendi evleri ve yaylaları gibi düşünmüşler ve bu düşünce düzeninden hareket ederek, uzaydaki varlıklara da, böyle ad ve deyimler buluvermişlerdi. Kutup yıldızının da bir "At kazığı" şeklinde düşünülmesi, şüphesiz ki Türk mitolojisine en çok yakışan bir eğilim olmuştur. Bu konu ile ilgili örnekleri, aşağıda kısa olarak vermeğe çalışacağız:

Küçükayı burcunu incelerken göstereceğimiz gibi, bu burcun kutup yıldızının en yakın olan iki yıldızı, birer at olarak tasavvur edilmişlerdi. Arkadaki dört yıldız ise, bir gök arabası idi.

tabii olarak bu atların yularları Demir-Kazık, yani Kutup yıldızına bağlanmışlardı ve onun etrafında dönüp duruyorlardı. Büyük ve Küçükayı burçları ile ilgili bölümlerimizde de söyleyeceğimiz gibi, Büyükayı burcu da, yine bu Demir-Kazık'a bağlanmış, "7 kurt" veya "vahşi köpek idiler.

Yakut Türkleri de bazı masallarda Demir-Ağaç deyimi yerine, "At-Kazığı" sözünü kullanıyorlardı. Buna, "Toyon" deyimini de ilâve ederek onu kutsallaştırıyor ve bir nevi, ikinci derecede bir Tanrı olarak görüyorlardı.

Yine bir Yakut efsanesi, yerle gök arasında yeşeren ve büyüyen bu Demir-Ağaç'dan söz açmakta ve ona bazı ilâveler de yapmaktadır. Bu efsaneye göre Demir-ağaca, yedi tane Ren geyiği bağlı imiş, bunlar, bağlarını koparmak ister ve bunun için de ağacın etrafında koşar, dururlarmış. Kutup yıldızına bağlı iki at, 7 kurt ve 7 köpekten sonra, bir de ortaya 7 Ren geyiği çıkarmaktadır. Yakutların yaşadığı buzlu tundralar, Ren geyiği bölgeleridir. Bu sebeple Ren geyiği burada daha öne geçmiştir. Yakut efsanelerinde at da çoktur. Öyle anlaşıyor ki, bu örnekler içinde, Türk mitolojisine en çok yakışan motifler, Kutup yıldızına bağlı olan "Atlar" ile "7 kurt" idiler.

"At kazığı" Türkler için çok önemli bir aletti:

Şunu unutmamalıyız ki, "Göğün direği" veya "Demir ağaç" v.s. gibi mitolojik motiflere rağmen, "At kazığı" eski Türklerde daha önemli sayılıyordu: "Türkün çadırının veya evinin önünde, en kıymetli şeyi sayılan atını tutan ve atının emniyetini sağlayan önemli eşyalarından biri de, at kazığı idi. Türk mitolojisi temellerini mistik düşünceden almamıştı". Türkler daha ziyade, günlük hayatlarında her an beraber oldukları şeylere birer şahsiyet vererek mitolojilerini meydana getirmişlerdi.

Ortaasya'da yaşayan atlı Türklerin, her birinin evinin önünde, bir at kazığı vardı: **"Türkler, Tanrılarını da kendileri gibi düşünüyorlar ve onun da kutsal bir atı olduğunu, bu atın da bir kazığa bağlanmasının gerektiğini tasavvur ediyorlardı"**. Katanof bazı Türk hikâye ve efsanelerinde "Tanrının evi ile atını bağladığı bir kazıktan" da söz açıyor. Bu hâkayelerde sözü geçen kazığın, Kutup yıldızı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Bunu misâl olarak vermekten maksadımız, böyle bir düşüncenin de var olduğunu belirtmek içindir. Türklere nazaran, çok daha ilksel bir hayat yaşayan; fakat Proto-Moğol kültürünün bozulmamış birçok özelliklerini hâlâ kendi içlerinde yaşatan Buryatlarda da, bu konu ile ilgili bir efnase vardı: **"Buryatlarda, demirci ve demircilikle ilgili inanışlar, önemli bir yer tutmuşlardı. Bir efsaneye göre demircilerin baş Tanrısı Boşintoy'un 9 oğlu, insanlara da demircilik san'atını öğretmişlerdi. Bu 9 demirci, Kutup yıldızından bir at kazığı ve Altın-Deniz adı verilen denizden de, bir yarış yeri yapmışlardı"**. Demircilerin, Kutup yıldızından bir at kazığı yaptıklarına bakılırsa, Kutup yıldızının da demir olması gerekiyordu. Yer yer söylediğimiz gibi Buryatlarda Demircilik san'atı, pek yayılmış değildi. Onlara göre, ateşle oynayan ve bir sihirbazı benzeyen Demirciler, büyük Şamanlar olmalı idiler.

Bütün yıldızların, bir bağla Kutup yıldızına bağlanmış olması, yalnız Türklere özel bir inanış değildi. Hint mitolojisinde ve Avrupalılarda da, bu düşünce düzenlerini görüyoruz. Türklerin onlardan farkı, bu düzeni at kazığı, at arabası veya 7 kurt gibi kendilerinin günlük hayatlarının birer parçası olan sembollerle ifade etmiş olmaları idi.

Kutup yıldızının "Göğün kapısı" olarak düşünülmesi:

Ortaasya ve Altay mitolojisine göre Kutup yıldızı, yerden göğe açılan bir kapı gibi idi. Tanrının bu kapısı herkesede açık değildi. Eğer Tanrının bu kapısı açılırsa, insanlar Tanrıya sığınabilirlerdi. Gerçi diğer yıldızlar da göğün birer deliği gibi düşünülmüşlerdi. Fakat, "Orta kapı ve Tanrı yolu, ancak Kutup yıldızı kapısı" idi. Ülker ile ilgili bölümümüzde de

söylediğimiz gibi bu yıldızın deliklerinden ancak kötü ve soğuk havalar girebilirdi. Kutup yıldızı kapısı ile, Tanrı ülkelerinin başladığı, bir gedik veya geçitti. Göğe çıkan erkek Şamanlar, bu kapıya kadar çıkar ve daha ötesine gidemezlerdi. Orada kendilerini, Tanrının elçileri olan ruhlar, (Utku) lar karşılar ve Şamanlarla konuşurlardı. Bundan sonra da Şamanlar, yeniden yere inerlerdi. Bundan öteye insanlar ve aşağısına da, kutsal ruhlar geçemezlerdi. Bu suretle maddî ve manevî dünya, birbirinden ayrılmış oluyordu. Fakat bazı Altay efsanelerinde, "Bu geçit bazı Şamanlar tarafından seçilmişti. Kutup yıldızı göğün 5. katında idi. 6. katında ay ve 7. katında ise güneş vardı". Tabîî olarak, göğü 7 kat olarak tasavvur eden Türk efsanelerine göre bu böyledir. Göğün 9 kat olduğu bölgelerde ise durum değişir.

Türklerin Kutup yıldızı ile ilgili inançları, yerli ve köklü idi:

Gerçekten Altay mitolojisinde, "Gök kapısı" düşüncesi çok yaygındı. Fakat bunların bazıları, yerli bir düşünceden meydana gelmişler ve birçokları da, dış tesirlerin altında kalınarak söylenmişlerdi. Dışarıdan gelen bu tesirler de, az çok yerli düşüncelere benzetilerek anlatıldığı için, eski yabancı şekillerini kaybetmişlerdi. Meselâ "**Yıldız düşmesi inancı**", bugünkü Anadolu Türklüğünde yaygındır. Avrupa ve Asya'nın bir çok milletleri de böyle bir olaya inanırlardı. Artık bu düşünce, insanlığın malı olmuştur, diyebiliriz. Fakat böyle bir inanışın yaygın olarak görülmesi, Türklerin bu inancı muhakkak olarak dışarıdan aldıklarını gösteren bir delil sayılmaz. Bir de, bu fikrin anlatılış ve ifade ediliş şekillerine bakmak lâzımdır.

Tabîî olarak böyle bir düşüncenin meydana gelmesine, bazı temel tasavvurların tesirleri de olmuştur. Gökyüzü bir çadır gibi düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak, bu çadırın delikleri de yine zihinler de birer yıldız olmuşlardı. Bu duruma göre "Yıldız düşmesi" nin nereden ve nasıl olabileceğini, aşağıdaki Yakut Türklerine ait inanışın yardımı ile daha kolay anlayabiliriz:

Tanrı bir çadır kurmuş, yeryüzünü kaplamış,
Gökyüzü çadır olmuş, dünyamızı saklamış.
Göğü kötü ruh basmış, yere inmesin diye,
Tanrı çadırı aşmış, bir koca direk ile.
Bu direk dünyanın tam ortasından uzarmış,
Kutup yıldızını da, tam altından tutarmış.
Bu çadır dışındaki, uzay aydınlık imiş,
Kubbenin içindeki yerse karanlık imiş.
Dünya aydınlık olmuş, Tanrı delikler açmış,
Delikler yıldız olmuş, dünyaya ışık saçmış.

Göğün, yuvarlak bir çadır gibi düşünülmüş olması, yalnızca Türklerde görülen bir inanç değildir. Eski Babil metinleri de göğ, "Yeryüzünün çoban Çadırı" demişlerdi. Tevrat ise göğü, "Dünya yüzüne gerilmiş bir tül veya çadıra" benzetmişti. Bizce bu düşünceyi, hemen bir Babil veya Tevrat tesiri olarak saymak, ilmi bir hareket olmasa gerektir. Herhalde Evrasya'nın Türk ve Cermen atlı göçebelerinde çadır, Babil halkına nazaran daha önemli bir rol oynuyordu. Esasen Ortaasya ve Sibiryâ göçebelerinde çadır, göğün bir nevi, küçük bir sembolü gibi idi. din törenlerinde de, çadırın içine girilir ve sanki göğün katlarında geziliyormuş gibi hareket edilirdi. Çadırın zemini, yeryüzü olur ve bacası da, göğün kapısı gibi sayılırdı. Bu konu ile ilgili Altay ve Ortaasya'da yapılmış bir çok din törenleri, seyyahların kitaplarına geçmiştir. Kuzeydoğu Asya'nın, uç bölgelerinde yaşayan Çukçı ve Koryak gibi iptidaî kabilelerde, bu inanış daha da belirli bir şekil alıyordu. Bu düşünce düzeni, bu yolla Kuzey Amerika'ya da yayılır ve oranın yerlileri de, kutup yıldızının göğün yere açılan bir kapısı olduğuna inanırlardı. Bu konu ile ilgili olarak Çukçı'ların inanışları şöyle özetlenmiştir:

Bütün göklere yerden, açılmış bir kapı,
Bir büyük direk dipten, olmuş kapının sapı.
Derler Kutup yıldızı, gökteki bu kapıdan,
Aydınlatırmış bizi, nur verir üst yapıdan.

Şamanlar kartal olur, bu kapıyı aşarmış,

Tanrıya yoldaş olur, şeytanları basarmış.

Gökteki Kutup yıldızına paralel olarak düşünülen, Yer altı âleminin merkezi ve "Demir Kazığı"

Yer altı âlemine Hanlık eden İrle-Han'ın da, gökteki düzene benzer bir dünyası vardı. Bu konuyu ilgili bölümümüzde incelemiştik. Bu efsaneye göre, **"Gökte bulunan kutsal 'Dokuzdallı' ağacın bir eşi de, yer altı âleminde bulunuyordu. Kutup yıldızının bir sembolü olan Demir-Kazık'a, Tanrılar nasıl atlarını bağlıyorlarsa; yer altı Han'ı İrle Han da atını, yeraltındaki bu dokuz dallı ağaca bağlıyordu"**. Biz şimdiye kadar yalnızca yeryüzünün göbeği ile Kutup yıldızını birbirine bağlayan Demir-Kazık'tan söz açmıştık. Bu efsaneye göre, yalnız gökte değil; bunun aşağıda devamı olarak, yer altı âleminde de, ikinci bir kutup ve merkez düşünülüyor gibiydi. Bizce bunun da normal görülmesi lâzımdı. Çünkü Türkler 7 veya 9 kat gökten söz açarken; bunun paraleli olarak, 7 veya 9 kat yerden de bahsediyordu.

6. KÜÇÜKAYI BURCU

"Ak, boz atlar çekermiş, Küçükayı burcunu,

"Tanrı kazığa germiş, dizginlerin ucunu!"

Eski bir Türk Efsanesi

Aşağıda da söyleyeceğimiz gibi Küçükayı burcu, eski ve öz Türk mitolojisinde, "Bir arabayı çeken iki at gibi" düşünülmüştü. Anadolumuzun çoğu yerlerinde de bu burca "Koyun ağılı" da derler. Eski Türk mitolojisinde Büyükayı burcunun, "Yedi kurt" olduğu düşünülürse, Anadolu'da buna "Koyun ağılı" denmesi, herhalde boş olmasa gerekti. Bu konular üzerinde, çok geniş bir bilgiye sahip olan Ahmet Vefik Paşa'ya göre Küçükayı burcu, "Araba"dan başka bir şey değildi. Ahmet Vefik Paşa Anadolu'daki halk inanışlarına büyük bir önem verirdi.

Ortaasya'daki Kırgız Türkleri, bütün burçların yıldızlarını, geyik ve "**Dağ koyunları**"na benzetmişlerdi. Bunun için de Küçükayı burcuna, "**Altı arkar**", yani "**Altı dağ koyunu**" adını vermişlerdi. Sibiry'a doğru gidildikçe, yani Altayların kuzeylerinde bu burç, "**İt yettegen**", yani "**İt yedigen**"i veya yedilisi olmuştu. Fakat öyle anlaşıyor ki, bu burç ile ilgili efsanelerin en öz ve en eski örnekleri, Güney ve Batı Türkleri arasında yaşıyordu.

Büyükayı, Küçükayı'nın "Yedi bekçisi":

Bilindiği üzere Küçükayı burcu, Kutup yıldızına en yakın olan bir burçtur. Türk mitolojisinde birinci derecede öneme sahip olan yıldız, hiç şüphe yok ki, Kutup yıldız idi. Diğer burçlar ise, Türklere göre onun etrafında dönerledi. Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde bu konuyu geniş olarak ele almış bulunuyoruz. Zaten Kutup yıldızına "Demir-Kazık" denmesinin sebebi de budur. Küçükayı burcunun kuyruk tarafı. Kutup yıldızına en yakın olan yıldızdır. Bütün burç, bu kuyruk üzerinden, kutup yıldızının etrafında döner. İşte bu sebepten dolayı Türkler Küçükayı burcuna daha fazla önem vermişler ve Büyükayı burcunu da, adetâ onun bir peyki ve koruyucusu bazan da düşmanı olarak tasavvur etmişlerdi. Ortaasya, Tanrı dağları ve Batı Türkistan bölgelerinde, Büyükayı burcunu iyi bir gözle bakılmış ve bu burç, Küçükayı burcunun "Yedi Bekçisi" olarak adlandırılmıştır. Kırgızlar arasından toplanmış olan aşağıdaki inanış, bu konuda bize daha açık bir fikir vermektedir:

Derler ki Küçükayı, yıldızlı kuyruğuyla
Andırır arabayı, uzun ince okuyla.
Bunu çeken atların, rekleri ak, kır imiş,
Bu iki at gerçekten, çok soylu aygır imiş.
Büyükayıysa meğer, atları takip eder,
Bekçilik yapar imiş, kurtlar gelirse eğer.
Atları gözlerlermiş, durmadan izlerlermiş,
Bundan Büyükayıya, "Yedi Bekçi" derlermiş.

Büyükayı, Küçükayı'nın "Yedi Düşmanı":

Büyükayı ile ilgili bölümümüzde de göstereceğimiz gibi, Kuzey Asya ve Sibirya halkları, Büyükayı burcunu, iyi bir gözle bakmıyorlardı. Bu bölge halklarına göre bütün gezegenler, bu burcu kovalamakta ve ondan intikam almak istemekte idiler. Bütün bu inanışlar, Büyükayı burcunun yanında gezen, küçük yıldız (Alcor) hakkında söylenmiş efsanelerin tesiri altında meydana gelmişlerdi. Efsanelere göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmıştı. Bunun için de Büyükayı burcunun yedi yıldızı birer hırsız ve birer haydut idiler. Yine efsanelere göre bunlar, haydutları koruyan, birer Tanrı idiler. İşte bu inanışların tesiri altındadır ki, kuzey bölgelerinde Büyükayı burcu, Küçükayıyı kovalayan bir düşman olarak sayılmıştır. Görülüyor ki, her iki efsane de konu itibarı ile birbirlerine yakın idiler. Aralarındaki ayrılık, daha çok motif ve inanış farkından ileri gelmekte idi:

ATLARI KOVALAYAN KURLAR

Büyükayı burcu da, yedi azgın kurt imiş,
Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş.
Kurtlar zincirler ile, kaziğa bağlanmışlar,
Salınmasınlar diye, iyice sağlanmışlar.
Kutup yıldızı imiş, bu sağlam demir kazık,
Avları yıldız imiş, burçlaraysa çok yazık!
Küçükayı burcunda, iki ak, boz at varmış,
Zincirler ucundaki, kurlara gökler darmış.
Her şeyi kaparlarmış, kurlar bir salınsaymış,
Kıyamet de koparmış, düzensiz kalınsaymış.

Altay ve Güney Sibirya efsanelerinde de "**Yedi Köpek**" den sık sık söz açılıyordu. Sembolik (Metaphorical) olarak söylenen bu deyim, Büyükayı burcunu ifade etmesi muhtemeldi. "**Cedey-Han'ın**" "**Yedi Köpeği**", Altın Dağ'ın kapısında nöbet bekliyordu. Bu Altın dağın,

göğün direği ve dolayısı ile Kutup yıldızı, yani "**Demir kazık**" olması muhtemeldi. Başka bir efsanede de, "Yedi Kurt bir kısağı kovalıyorlardı". Bu efsaneleri, gerçek anlamları ile değerlendirmek için, bu sembolleri de bilmek lâzımdır.

7. BÜYÜKAYI BURCU

"Büyükeyı burcu da, azgın kurt imiş,
"Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş!..."

Eski bir Türk Efsanesi

Bu burcun en eski türkçe adı, "Yediger"dir. Bu ad şimdi bile, Anadolumuzun birçok yerlerinde yaşamaktadır. Tabî olarak Anadolu Türkleri buçok eski türkçe burc adını anlamamışlar ve onu türlü şekillere sokmuşlardı. Kimi "Yedi kör" demiş, kimisi de "Yedi ker", yani "Yedi eşek" anlamına getirmişlerdir. Böylece de Anadolu'da birçok efsaneler türemiştir. Anadolu'nun kıyı bölgelerinde, bu burca "Gemi yıldızı" denir. "Kömük" diyenler de vardır. Bu deyim de Türk kültürü bakımından ayrı bir önem taşır. Burcun en eski türkçe adı, hiç şüphe yok ki "Yediger" idi. X. yüzyıldan sonra "Yedigen", yani "Yedili" haline girdi. Meselâ Kutadgu Bilig'de şöyle deniyordu:

"Yedigen götürdü, ta yukarı başına,
"Başka bir ışıık saçı, parlattı her yanını!"

Altaylıların kuzeyindeki Türkler bu burca, "At yettegen", yani "Yedi at", "At yedilisi" demişlerdi. Kırgız Türkleri ise, Büyükeyı burcunun yıldızlarını "Yedi dağ koyunu" gibi düşünmüşler ve bunun için de ona "Yeti arkar" adını takmışlardı. Türkler, Büyükeyı burcunun sağ tarafında parlayan ikili yıldız topuna da büyük kıymet vermişlerdi. Anadolu'muzda bu iki yıldıza "İki karındaş" veya "İki kardeş" de denir. Ortaasya Türkleri ise

bunları, "Koş Öğüz", yani "Çift Öküz" adı ile anmışlardır.

"Büyükeyi", yani "**Yedikardeşler**" burcu hakkında, Ortaasya ve Sibirya'da söylenen efsaneleri, başlıca iki gruba ayırabiliriz:

1. Batı Sibirya halkları, Yedikardeşler burcuna, genel olarak "Geyik" adını verirlerdi.

Ortaasya Sibirya ve Altay dağlarının kuzeylerine gelince, efsaneler daha da durulaşır ve bu burca, geyik denmesinin sebepleri anlaşılırdı. Meselâ Yeniseyliler, yalnızca dört köşe olarak dizilen dört yıldızda, "**Geyik**" adı verilirken; baştaki üç yıldızda da "**Avcı**" derlerdi. Bu, "**Üç avcı ve dört geyik**" motifi, Yedikardeş burcu ile ilgili efsanelerin en açık ve en berrak motifleri idiler.

2. Yedi yıldız, "Yedi kardeş" olarak kabul eden efsaneler, Orta ve Batı Asya Türklerinin, inanışlarına da uygundur. Bu ikinci tür efsanelerde, yedi yıldız, 4 ve 3 diye, ikiye ayırma pek görülüyordu.

Bunların hepsi de, "7 kardeş", "7han" veyahut da "7 hırsız" şeklinde, hep beraberce rol oynuyorlardı.

Eski Türkler, Yedikardeşler burcuna, Yetigen derlerdi. Bundan da anlaşılıyor ki, onlar da bu yedi yıldız, bir bütün olarak düşünüyorlardı.

Büyükeyi burcunun gezişi ve aldığı duruşlar, bir "Takvim" ve "Hava raporu" olarak da işe yaramıştı. Kuyruğunun gösterdiği yöne göre, mevsim değiştirdi: "**Kuyruk doğuda ise bahar, güneyde yaz, batıda sonbahar ve kuzeye kayan kuyruk da, kışın geleceğini haber verirdi. Burcun gerilemesi ve ışıklarının azalması, don başlangıcını; daha ışıklı ve parlak olması da kar yağışı ile sıcakların artacağını gösteren alâmetlerdi**". Çünkü kuzey bölgelerde, karın yağması da bir müjde idi.

Ortaasya'nın eski atlı Türkleri, bu burca büyük bir önem verirlerdi. Anadolu ile Ortaasya'yı bir derviş kıyafeti ile gezen H.Vambery'nin de, bu burca verilen önem gözünden kaçmamıştı. Bu meşhur yazarın anlattığı efsaneyi özetler kısmında bulacaksınız. Ona göre, **"Kırgızlar bu burca, Yedi Karaçkı, yani Yedi haydut derlerdi. En uçtaki iki yıldız, Ak-Boz at ile Kök-Boz adlı iki aygırdı. Ak-boz deyimleri, bu atların renklerini gösteriyorlardı. Ortadaki yıldızı da, bir nevi arabanın oku oluyormuş. Bu suretle bu iki at, Kutup yıldızına koşulmuş olarak gökte koşarlarmış"**. Vambery de, bu efsanenin su katılmamış bir Türk görüşü olduğunu söyledikten sonra, hayranlığını belirtmekten geri durmamıştı.

"Yedi Han" ve Büyükayı burcu:

Altay Türkleri genel olarak, Büyükayı burcunun yedi yıldızını, "Yedi Han" olarak kabul etmişlerdi. Ortaasya'da Büyükayı burcu, diğer gezegenlerin düşmanı olarak görülmüştü. Gezegenlere yaptığı savaşların sonu gelmezmiş. Bunun için de diğer gezegenler, Büyüayı burcundan intikam alma ve kan davası peşinde imişler:

Göklerin "Yedi Han"ı, Yıldızların Sultanı",
Büyükanı burcuymuş, fakat çokmuş düşmanı.
Pek çok savaş yapmışlar, pek çok da can yakmışlar.
Bunun için yıldızlar, ona kanca takmışlar.

Yıldız "Erkek" ve küçük yıldız da, "Kız" olarak tasavvur edilmişti. Bu küçük yıldız (Alcor), bundan sonra vereceğimiz efsanelerin bir çoklarında yer alacaktır. Ortaasyalıları göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmış bir parçadır. Bunun için de diğer gezegenler, bu küçük yıldızlarını geriye almak için, Büyükayı burcunu kovalar dururlardı. Yukarıda Altay Türklerinin söyledikleri "Yedi Han" efsanesi de, böyle bir konu üzerine kurulmuş olmalıydı. Fakat hikâyenin kısa tutulmuş olması sebebi ile, durum iyice anlaşılmaktadır. Aşağıdaki özet, Kırgızlara ait bir inanıştır:

Bir gezegenin iki, çok güzel kızı varmış,
Onların yokmuş eşi yıldızlar hep hayranmış.
Büyükayı burcunun, yedi kardeş yıldızı,
Bir de kızımız olsun, diye çalmışlar kızı.
Yedi kardeşle kalmış, bu parlak küçük yıldız,
Onlara neş'e salmış, Alkor da denen bu kız.
Yıldızlar hep küsmüşler Yedi Hırsız demişler,
Peşlerine düşmüşler, kalın kızsız demişler.

Bu inanışı, Moğollar'da da görüyoruz. Tabii olarak bu inanışın, Kırgızlardan mı Moğollar'a; yoksa Moğollardan mı onlara geçtiğini belirtmek çok güçtür:

Yedi kardeş akmışlar, bir yıldız çalmışlar,
Bundan dolayı onlar, "Hırsız" adı almışlar.
Tanrısı hırsızların, sevgilisi kızların,
Olmuşlar bunun için, düşmanı yıldızların.

"Yedi aygırlar" ve Büyükayı burcu:

Büyükayı burcunun yedi yıldızı, bazan da "Yedi Aygır" şeklinde düşünülmüştü. Diğer inanışları tamamlamak üzere, aşağıdaki Buryat rivayetini özetlemeden geçemeyeceğiz. Bu güzel efsanenin bazı motifleri, Türk mitolojisinin umumî çizgilerine de benzerlik gösterir. Meselâ "Kuş dilinden anlama" Ortaasya masallarının bir özelliğidir. "Kargaların gelip fikir vermesi" de, Türk mitolojisine yabancı bir motif değildir. "Dağ deviren", "Deniz yutan", "Ok atan" kardeşlere, yolda rastlama motifi de Türk masallarının bir özelliğidir. Burada da küçük yıldız, yine kaçırılmış bir kız rolündedir:

Fakir bir adam varmış, karga dili anlarmış,
Han'ın hasta kızına, kargadan derman almış.
Hastalığı gidermiş, Han'da rahata ermiş,
Armağan olsun diye, atlı ak aygır vermiş.

Adam yola koyulmuş, altı arkadaşbulmuş,
Altı arkadaşın da, hünerleri pek bolmuş.
Biri iyi koşarmış, biri deniz yutarmış,
Biri ise dünyada, ne dense duyarmış.
Atları paylaşmışlar, Han'la karşılaşmışlar,
Han kızını verince, alıp uzaklaşmışlar.
Halk kızıp hücum etmiş, öldürüp ezecekmiş,
Tanrı buna  z lm ş, onları göğe çekmiş.

Çin mitolojisinde de bu küçük yıldız (Alcor), önemli bir rol oynar: **"Büyükayı burcunun dört yıldızının teşkil ettiği dörtgen, (Çinlilere göre), büyük bir Tanrının oturduğu, bir araba idi. Bu araba da üç yıldız tarafından çekilirdi. Burcun dirseğinde bulunan küçük yıldız ise, gökte uçan bir melek tarafından tutularak, arabadaki Tanrıya sunulmakta idi".** Burada da görülüyor ki, Çinliler, bu küçük yıldız bur tan ayrı saymışlardı. Bize göre, Buryatların Büyükayı burcu hakkındaki esas efsaneleri, daha başka türlü anlatılmıştı. Buryatlara göre bu burcun dört yıldız, dört ölünün kafatası idiler. Onların arasında anlatılan bir efsaneye göre: **"Büyük bir kahraman çıkmış ve 7 Kara-Demirci'yi öldürmüş. Onların kafataslarını boşaltarak, bunlardan dört tane şarap k sesi yapmış. Sonra da, kafataslarından yaptığı bu k seleri, gökte unutmuş ve aşağıya inmiş. Çünkü, bu kafataslarından o kadar çok şarap içmiş ki, artık bunları d ş n mez olmuş. İşte, gökte parlayan 7 demircinin bu kafatasları, Büyükayı burcunu meydana getirmişler. Bunun için de, Büyükayı burcu, her zaman demircileri korurmuş. Demirciler de onlara, kurban verirlermiş".** İşte Buryat Moğollarının, Büyükayı ile ilgili gerçek efsaneleri bu olmalıydı. Çünkü Buryatlar da, **"Demirci"** deyimini, sembolik olarak şamanlara verilen bir unvandı. Kara Demirciler ise Kara-şamanlar'dı. Demircilerle ilgili bölümümüzde bu konu üzerinde durmuştuk.

Orta Sibiryaya ile Batıdaki efsaneler, daha çok geyik motifi üzerinde kurulmuştur. Bazılarına, meselâ Samoyed'lere göre Büyükayı burcu bir geyik idi. bir avcı olan, Kutup yıldız

tarafından kovalanıyordu.

8. TERAZİ BURCU

"Terazi burcu gökte, bir yay gibi durmuş,
"Avcıları da sözde, yılınz bu burç korurmuş!..."

Bir Türk Efsanesi

Önasya kültürlerinde "**Mizân**" ve "**Terazi**" adı verilen bu burca, eski Türkler "**Ülgü**" derlerdi. Öyle anlaşıyor ki bu eski türkçe deyim de, yine "**Terazi**" sözünden tercüme yolu ile meydana gelmişti. Çünkü eski Türkler, teraziyi ülgü adını veriyorlardı. Eski Türkler Terazi burcuna "**Karakuş**" da derlerdi. Bu burca niçin Karakuş dendiğini bilmiyoruz. Fakat herhalde en eski Türk deyimini, Karakuş olsa gerekti.

Ortaasya Türkleri genel olarak İran kültürlerinin tesirleri altında kalmışlar ve Anadolu'da olduğu gibi, "**Terazi**" veya "**Tarazi**" deyimini kullanmışlardı. Altay'daki Teleüt ise, Terazi burcuna "**Üç Miğak**" demişlerdi. Bununla ilgili efsaneyi aşağıda anlatacağız.

Anadolu'da, "Terazi burcu" deyimini çok yaygındır. Fakat bu burca, Osmanlı devletinde bile, "Beş karındaş" adı verilmişti. Köylüler arasında ise, onlara "Beş kardeşler" denir. Türk mitolojisinde, üçü ana yıldız ile, iki yan yıldız birbirinden ayrılmıştı. Üç yıldız, göğe kaçan geyikler ve iki yan yıldız ise, onları kovalayan avcı ile yayı olmuşlardı. Bu burca, yalnızca "Üç arkar", yani "**Üç dağ koyunu**" diyen Türkler de vardır.

Hiç şüphe yok ki, bu burcun en eski türkçe adı "**Karakuş**" idi. Bu burcun, genel olarak doğudan doğması sebebi ile, Türkler Terazi burcuna ayrı bir önem vermişlerdi? Türk dilinin ve kültürünün sonsuz bir hazinesi olan Kutadgu Bilig, şöyle diyordu:

"Doğu yönden Karakuş kopup gökte yükseldi,

"Düşman ateşi gibi, gökleri ışık deldi!"

"Bakagördü doğudan, Karakuş çıkıp, doğup,

"Kopa gelmişti yerden, çıplak yalın teg olup!"

Bu burca, Ortaasya'da "**Kesil**" ve Andoluda'da, "**Kuyruk yıldızı**" diyenler vardır. Fakat bu deyimlerin Türk mitolojisindeki yerlerini iyice belirtemiyoruz.

Bu burç, Arapların "**Cevza**" veya "**Seyf ül Cebbar**" dedikleri üçlü yıldız kümedir. Avrupalılar, Arapların tesiri altında kalarak, "**Orion kılıcı**" deyimini de kullanmışlardı. Anadolu'da bu burçla ilgili birçok inanışlar vardır. Ünlü Gaziantep'li bilgin mütercim Asım Efendi'ye göre, "**Bu burçta, hırsla çomak kaldırmış ve başkasına vurmak isteyen bir adamın hayali de görülür. Ayrıca iki yıldız arasında da bir 'tavşan' vardır**". Asım Efendi bu açıklamasında, eski Türk inançları ile İslâmiyetin getirdiği bilgileri, bir arada göstermeğe çalışmıştır.

Ortaasya ve Sibiryâ efsanelerinde bu burç da, Büyük ve Küçükayı burçları ve Kutup yıldızı ile ilgili görülmüştü: "**Terazi burcunun üç yıldızı (hemen hemen bütün efsaneler de) usta bir avcı tarafından amansız bir şekilde kovalanan ve canlarını kurtarmak için kendilerini göğ'e atan Üç geyik gibi tasavvur edilmişlerdi**". Bu efsanenin, dışına çok az yerlerde çıkmıştır. Meselâ Yenisey vadilerinde, Terazi burcunun üç yıldızının, üç geyik kafatası olduğuna inananlar da vardır. Fakat bu gibi hikâyelere çok az rastlanır.

Terazi burcu hakkındaki efsaneleri de Potanin toplamıştır. Burada özetlerini vereceğimiz inanışların çoğu, bu ünlü seyyahın kitaplarından alınmıştır. Yalnız yine bu kitapta bulunan Tunguzlara ait bir efsane, diğerlerinden açık bir şekile ayrılmaktadır. Bu sebeple bu efsaneye, daha başlangıçta özel bir önem vermeği doğru buluyoruz. Bütün efsanelerde, "**Üç geyik ile bir avcı**" motifi, genel olarak görülen bir özelliktir. Fakat Tunguz efsanesindeki bu avcının, "**Başı insan ve gövdesi de at**" idi. Bu, eski Yunan mitolojisinin "**Kentaur**"undan

başka bir şey değildi. Bu motif, Sibiry'a'daki Tunguzlara nasıl gelmiş ve nasıl girmişti? Yoksa bu yerli, bir motif mi idi? bu mesele şimdilik karanlıktır. Kentaur şeklindeki bu avcının attığı oklar da, diğer efsanelerde olduğu gibi, birer yıldız olmuşlardı. Bu yıldızlar için de, aynı efsaneyi anlatan Tunguzlar, onlara "**Ateşli yıldızlar**" adını verirlermiş. Terazi yıldızı Çin'de zaman ölçme ve takvim bakımından çok önemli görülmüştü. Bu sebeple Çin tesiri altında kalan bazı Ortaasya kabileleri, terazi burcuna bu bakımdan da önem vermişlerdi.

Bununla beraber Bektaşîler yarı şaka da olsa, burçları ele alıp bazı şiirler düzmemiş değillerdir. Meselâ Azmî Baba, Terazi (Oron) burcu için şöyle diyor:

"Mizân iki göz terazi yaptın,

"Bakkal mısın, yoksa dükkâncı mısın?

Tabîî olarak bu şiir de İslâmî düşünceye göre söylenmişti. Eski Türkler Terazi burcuna Kara-kuş derlerdi. Bunun için de herhalde ayrı bir efsane vardı.

Üç geyiğin bir avcı tarafından kovalanması ve bu geyiklerin göğre çıkararak, Terazi burcunun üç yıldızını meydana getirmeleri ile ilgili efsaneler, Ortaasya kavimlerinde çok yaygındır.

Teleüt Türklerine ait inanışları, aşağıda özetlemekle işe başlıyoruz:

Görmüş üç ay geyiği, Kuguldey adlı biri,
Tutamamış onları, ne ölü, ne diri.
Geyikler koşuşmuşlar, iyice yorulmuşlar,
Bakmışlar olmayacak, kalkıp göğre uçmuşlar.
Avcı arkadan bakmış, iki ok göğre atmış,
Tıpkı yıldızlar gibi, okları göğre çıkmış.
Geyikler gökte kalmış, her yana ışık salmış,
Avcıyı bekler gibi, üçlüce sıra almış.
İki ok gökte gezmiş, biri geyiği delmiş,

"Kanlı Yıldız" demişler, fakat parlak güzelmış.

Öbür ok bir ak yıldız, atı bir parlak yıldız,

Avcının kendisi de olmuş bir şakrak yıldız.

Ortaasya'nın daha güney bölgelerinde anlatılan aşağıdaki efsane, yukarıdaki Teteüt efsanesinin biraz daha kısaltılmış ve oldukça da bozulmuş bir şeklidir. Öyle anlaşıyor ki, gökteki bazı yıldızlara da aç köpeği, av doğanı gibi adlar veriliyordu. Bu adlar da, böyle bir efsane ile birbirlerine bağlanmıştı. Fakat Terazi burcunun bir "yay" olarak tasavvur edilmesi, oldukça yayılmış bir inanıştır:

Bir avcı varmış yerde, geyikleri avlarmış,

Geyik bulursa nerede, dünya geyiği darmış.

Bir son vereyim demiş, geyiklerin kökünü,

Tanrı avcıyı çekmiş, kendi mavi göğüne,

Avcının yayı oku, terazi burcu olmuş,

Doğanı ile atı, ayrı burca koşulmuş.

Terazi burcu gökte bir yay gibi dururmuş,

Avcılar da sözde yalnız bu burç korurmuş.

Aşağıdaki Kırgız Türklerinin efsanesinde de görüleceği üzere, burada üç geyik motifi yerlerini almışlardır. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz efsanelerde genel olarak bir tek avcı vardı. Burada üç avcı yer almaktadır. Ayrıca diğer efsanelerde olduğu gibi, göğe atılan oklar da birer yıldız olmuşlardı:

Terazi burcu imiş, üç tane dağ koyunu,

Üç avcı bitirmişler, bu geyiğin soyunu.

Uçup gökte durmuşlar, bu geyik kaçarak,

Birer yıldız olmuşlar, ışık, ısı saçarak,

Her üç avcı ok atmış, yıldız olmuş okları,

Etrafa ışık saçmış, gökte gezer çokları.

Avcıların her biri, olmuşlar birer yıldız,
Ama gökte solmuşlar, kalmışlar yapayalnız.

9. ÜLKER BURCU

"Gör, Ülker savrulmuş,
"Uçukmuş tüne!..."

Eski bir Türk Şiiri

Ülker burcunun altı yıldızı, Dünya mitolojisinde olduğu kadar, Türklerin günlük hayatlarında ve efsanelerinde de önemli bir yer tutmuştur. Anadolu'da da bu yıldız Ülker veya Ürker derler. Bu söyleniş, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde aynı gibidir. Bu deyimın doğrusu, tabî olarak Ülker idi. Yine bütün Türk kavimlerinde, ikinci bir adı bulunmayan tek yıldız da bu idi.

"**Ülker**" sözü, Anadolu'dan Kuzey Buz Denzine kadar uzanan bütün Türk ağızlarında, "**sıra ve dizi**" anlamına gelir. Bu sebeple "**Ülker**" sözü, burçların ve topyıldızların umumi bir adı olarak kullanılmıştı. Ülker burcu, aslında altı yıldızdır. Fakat dünya mitolojilerinde bunlar, yedi yıldız olarak kabul edilmişlerdi. Bu sebeple Avrupalılar da Ülker burcuna, "**Yedi kız kardeş**" demişlerdi. Anadolu'da, Ortaasya ve Sibiry'a'da türkçe konuşan halklar ise bu yedi kızdın birinin, Büyükayı burcu tarafından kaçırıldığına inanıyorlardı. Bu sebeple Anadolu'da da Ülker burcuna, "**Yediger, Yedigen, Yedi Kardeş, Yediler, Yedi Kandil**" adları verilmiştir. Aslında "**Yediger**", Büyükayı burcunun adı idi. Anadolu'da, bu iki burcun adlarını karıştıranlar pek çoktur. En eski türkçe bir deyim olan "**Yediger**" sözü, Anadolu'da, "Yâdi ker, Yedi yar, Yedi yarlar" şekline girmiş ve bu bozulmuş deyimler üzerine de efsaneler düzülmüştür. Ülker burcunun yıldızları çok yanaşıktırlar. Bunun için Anadolu'da, onlara "**Topçalar**" da derler. Bu deyim oldukça geç zamanlarda meydana gelmiş olmalıdır.

Eski Türkler, yıldızların da ışık verdiklerine inanırlardı. Anadolu'daki Türk kızları, güzellik bakımından diğer Türkler arasında büyük bir ün yapmışlardı. Bu sebeple eski kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, Ülker yıldızını Anadolu Türkmen kızlarına benzetmektedir:

"Yüzün gizledi yere, Rumeli kızı,
"Acunun benzi oldu, bir zenci yüzü,
"Aklı gelmedi durdu, baktı bir yana,
"Gör, Ülker savrulmuş, uçukmuş tüne!..."

Yıldızlar hakkındaki bölümümüzde giriş yaparak, Türk kavimlerinin yıldızları, tıpkı göğün bir deliği gibi zannettiklerini söylemiştik. Fakat Ülker burcunun altı yıldızı, göğün en önemli deliklerinde altı tanesi olarak sayılıyordu. Gerçi Kutup yıldızının deliği, göğün bir nevi kutsal kapısı idi. Tanrıya gidiş ve geliş hep bu kapıdan olurdu. Fakat, "Ülker yıldızının altı deliği de, yeryüzüne sıcak veya soğuk havalar sokan ve iklim değişiklikleri meydana getiren kapılardı". Bu meselenin efsanelere konu teşkil etmiş olmasına rağmen, gerçeğe de ilgisi yok değildi. Anadolu'da bile, kasım ayında başlayan fırtınalara "**Ülker dönümü**" denirdi.

Yakut Türkleri, Ülker'in geziş düzeni ile meydana gelen iklim değişikliklerini daha ince düşünmüşler ve bunu şiirleştirmişlerdi. Onlara göre, "**Zühre yıldızı güzel bir kız Ülker de yakışıklı bir delikanlı imiş. Her ikisi de birbirlerine kalpten vurulmuşlar ve karşılaşmak için fırsat kollarlarmış. Karşılaşınca da gönüllerinden taşan büyük aşk ve sevgi hisleri, yeryüzünün kar fırtınaları içinde kalmasına sebep olurmuş**". Tabîî olarak bu, güzel bir efsane idi. Fakat bu yakıştırma, Yakutların oturdukları bölgelerin astronomik ve iklim gerçeklerine uyuyordu. Yine onlara göre, "Ay ile Ülker arasında bir düşmanlık da vardı. Bir defa da kendi yollarında çarpışmışlardı".

Tanrı dağları ile Altay bölgelerinde Ülker, efsanevî bir böcek ile ilgili görülmüştür. Efsanelerin özetini, bu bölümde vereceğiz. Sözü geçen böceğin de, sıcak ve soğuk havalarla ilgisi vardı. Öyle anlaşıyor ki, "İnsanlara rahatlık veren sıcak havaları da, yine Ülker burcu veriyordu".

Nitekim Altaylarda söylenen bir Şaman duasında Ateş için, "Ülker yıldızı arkadaşın ve Tanrıdan da fermanlısın" denmektedir.

Genel olarak Dünya mitolojisinde de Ülker burcu, "Yedi Yıldız" olarak tasavvur edilmiştir. Türklerde de böyledir. Efsaneye göre, "Büyükhay burcu, Ülker'in, yıldızlarından birini çalarak yanında alıkoymuş. Bunun için de Ülker burcu gökte, hep Büyükhay burcunu kovalar ve yıldızını almak istemiş". Herhalde bu efsaneden dolayıdır ki, Kırgızlar, Büyükhay'ya "Yedi Karakçı", yani "Yedi haydut" demişlerdi.

Ülker burcu hakkında söylenen Kırgız Türklerinin efsanesi ile Altay efsaneleri arasında büyük bir fark yoktu. Ayrılıklar, ancak küçük özellikler bakımındandı. Meselâ Altay'da, "**Meçin**" adlı hayvan çok zararlı olarak gösterilmiştir. Kırgızlara göre ise bu, faydalı bir hayvandır ve bunun için de Tanrı tarafından bile korunmuştur. Her iki efsanede de inek, bu hayvanın başlıca düşmanı ve yokedicisidir. Bu güzel Kırgız efsanesi şöyledir:

Ülker burcu da yine, yeşil iri böcekmiş,
Soyu kurtulsun diye, Tanrı göklere çekmiş,
Koyunlar çok severmiş, inekler yiyemezmiş,
Tanrı koyuna vermiş, kimse çiğneyemezmiş.
Deveyle inek gelmiş, tırnakla tekme vurmuş,
Yeşil böceği delmiş, böcek de öle durmuş.
Tanrı böceği çekmiş, altılı yıldız yapmış,
Kutsal güzel böcekmiş, insanlar ona tapmış.
Bazan yere göçünce, bereket bol olurmuş,
Bataklığa düşünce, kuraklık sel olurmuş.

Öyle anlaşılıyor ki, Ülker yıldızı ile "**Meçin**" adlı hayvan hakkında anlatılan efsanelerin, bozulmamış şekli ve kökü, Kırgızlar arasında yaşıyordu. Aşağıdaki Altay efsanesi, bilhassa ay ile ilgili efsanelerin fazla tesirinde kalmış gibi görünüyor. Ay ile ilgili bölümümüzde

verdiğimiz bir metinde bu efsanenin diğer bir benzerini görebiliyoruz. Ay ile ilgili efsanede,

"Yelbegen adlı bir dev, yeryüzündeki bütün canlıları yeyip bitirmekle meşgul idi.

Tanrı, insanların kurtulması için, devin ortadan kaldırılmasını, ay ile güneşe

emretmiş. Ay, bu emri yerine getirerek, devi almış getirmiş ve yeraltına

hapsetmiş". Burada ise Büyükayı burcu, Göklerin hakanıdır. Yeryüzünü yeyip bitiren

hayvanın yok edilme işini, at ile ineğe verir. Tabii olarak bu efsanede garip bir durum

meydana gelmiştir. Kırgız efsanesinin inek motifinden de ve Altay destan üslûbundan da

vazgeçilmemiş, bu yolla da, böyle karanlık bir efsane ortaya çıkmıştır:

İnsanları hep yermiş, Meçin adlı bir böcek,
Hayatlara son vermiş, çıkmamış yok edecek,
Yedi kardeşler burcu, tüm göklerin Hanıymış,
Atı ile ineği, kendi kahramanıymış.
İnek yerlere inmiş, böceği delmiş demiş,
Büyük soğuklar dinmiş, havalar güzelleşmiş.
Böceğin bacakları, çıkmış göklere uçmuş,
Yeşilmiş saçakları, ülkeler en güzel burçmuş.
Yedi Hakan kardeşler, bir parça aşırılmışlar,
Bunu duyan Ülkerler, peşine takılmışlar.

Aynı konu ile ilgili diğer bir Altay efsanesinde, yerli motifler daha hafiflemiş ve Kırgızların

söylediği esas efsaneye daha çok bir yakınlaşma olmuştur. Artık bu efsanede, Kırgızların

inandıkları iklim ile ilgili konular da yer almıştır.

10. ZÜHRE YILDIZI

"Zühre yıldızı çıkar, çobanların korurmuş.

"Tayları doğurturmuş, atlar esen dururmuş!..."

Bir Türk Efsanesi

Batı âleminde Venüs, Önasya'da da Zühre, v.s. gibi adlarla anılan bu yıldız, her iki dünya mitolojisinde de büyük bir yer tutmuştur. Türk mitolojisinde de bu, Kutup yıldızından sonra, en fazla önem kazanan bir yıldız olmuştur. Türklere göre bu yıldız, çok güzel bir kız idi. Batıdaki Venüs ve Zühre de, daima kadın güzelliğinin bir sembolü olmuşlardı. Sibirya'nın buzlu tundralarında ve karanlık bölgelerinde yaşayan, uzun zamandan beri medenî âlemlerle ilgilerini kesmiş bulunan Yakut Türkleri Batıdan nasıl ilham almışlardı? Öyle anlaşıyor ki Türklük, çok eski çağlardan beri Batı ve İran mitolojisi ile bu bakımdan bir bağ kurmuş bulunuyordu.

Türk Halk edebiyatında Zühre Yıldızı:

Türk lehçelerinde Zühre yıldızına ne gibi adlar verildiğini yukarıda incelemiştik. Bu adların hepsi de bir efsanenin gereği olarak verilmişti. Veyahut da bu adlara göre yeni efsaneler düzülmüştü. Türk halk edebiyatında bu yıldızlara umumiyetle "**Kervan Kıran**" adı verilir. Bunun da bir efsanesi vardır.

Anadolu'daki "**Kervan Kıran**" deyiimi, herhalde Türklerin çok eski ve müşterek bir efsanesine dayanmış olsa gerekti. Tanrı dağlarının vadilerinde yaşayan Kırgız Türkleri de Zühre'ye "Kervan Culduz", yani "Kervan Yıldızı" derlerdi. Herhalde Anadolu'dan, ta Tanrı dağlarının vadilerine kadar gitmiş bir tesir pek bahis konusu olmasa gerekti.

Osmanlıların ilk çağlarında bu burca, "Erte Yıldızı" denirdi. "Erte, gece ile şafak arasındaki zamandır". Sibirya'nın güneyindeki Tundralarda yaşayan Sağay Türkleri de bu yıldıza, "Erta Solbanı", yani "Erte Çolbanı" derler. Yine aynı Türkler bu yıldıza, Anadolu'daki "Tan yıldızı" gibi, "Tang solbanı" da derler. "Solban", Anadolu'daki "Çolpan" dan başka bir şey değildi. Az sonra vereceğimiz örneklerle açık olarak görceğimiz gibi Zühre, "Atları koruyan, çoban

Tanrısı" idi. Anadolu'daki bu burca "Çoban yıldızı" denmesi, Ahmet Vefik Paşa'yı bile hayrete düşürmüştü. Gerçi "**Çoban**" ile "**Çolpan**" sözleri birbirlerine yakın idiler. Ama hiç kimse de "**Çoban**"ın ile "**Çolpan**" dan geldiğini söyleyemiyordu. Bütün bunlardan hissediyoruz ki, Bering boğazından Anadolu'ya kadar uzanan Türk âleminde, bazı müşterek his ve fikirler vardı.

Bu yıldız sabaha karşı doğar. Bunun için de Anadolu'nun birçok yerlerinde "Sabah yıldızı" da denmiştir. Bu yıldız "**Akyıldız**" diyenler bulunduğu gibi, Doğu Anadolu'da Sarı-Yıldız, Kanlı-Yıldız, Mavi-Yıldız da denir. Bilindiği üzere bir kervan, bu yıldızın erken doğması yüzünden gece yarısı yola çıkmış ve bu yüzden de haydutlar tarafından yok edilmişlerdi. Bu olayı anlatan Türkü, Şarkışlalı Âşık Veysel tarafından söylenmişti. Fakat senelerce Erzurum'da öğretmenlik ve halkevi reisliği yapan Murad Uraz, bu türkünün daha orijinalini Erzurum'da bulmuştur. Aşağıdaki şiir Murad Uraz'ın derlediği şarkıdan alınmıştır:

"Kanlı yıldız, Sarı yıldız,
"Sunam ağlar, Sarı yıldız,
"Selâm götür, sen al yıldız,
"Yaldız ey, yıldız, yıldız, yıldız!"

Bu efsanenin Ortaasya varyantını da tespit etmiş bulunuyoruz. Eski Türkler de bu yıldız "**Yaruk yulduz**", yani "**Parlak yıldız**" derlerdi. Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde verilen çok eski bir Türk şiirinde, Zühre yıldızının doğuşu ve sabahın oluşu şöyle anlatılıyor:

"Yaruk yulduz togarda, udhnu kelip bakarmen,
"Satulayu sayraşıp, tatlığ ünün kuş öter!"

"Parlak yıldız doğanda, uyanarak bakarım,
"Gevezilik ederek, tatlı sesle kuş öter!"

Eski Türk edebiyatında da Zühre, güzelliğin bir sembolü idi. Nitekim Karahanlı çağıının türkçe şaheseri Kutadgu Bilig, yıldızı için şöyle diyordu:

"Beşinci Zühre çıktı, vurdu güzel yüzünü,

"Sabah vakti karşıla, sen de avut gönlünü!..."

Yakut Türklerine göre Venüs veya Zühre, **"Çok güzel bir kız imiş ve Ülker yıldızını severmiş. Bu iki sevgili, gökte ne zaman karşılaşırlarsa, kalplerinden büyük aşk ve sevgi fırtınaları kopar, bu suretle yeryüzü kar fırtınaları içinde kalırmış"**. Yakutlar kötü havaların nedenini hep bu sebebe dayarlarmış, bu inanışta, bir gerçek payı da yok değildir. Çünkü, Zühre ile Ülker'in yaklaşma zamanı, kuzey bölgelerinde altınca aya tesadüf ediyordu. Tabii olarak bu altıncı ay, Yakutların takvimine göre hesaplanmış bir çağdır. Bu ayda kuzey bölgelerinde, büyük fırtınalar olurdu.

Kırgızlar'a göre ise, "Zühre yıldızı, Ay'ın kızı idi. Ülker de, Ayın oğludur.

Türkler, genel olarak bu yıldıza "Çolpan" derlerdi. Bu söz, diğer Türk lehçelerinde "Çolpon" ve Anadolu'da da "Çoban yıldızı" haline girmiştir. Bununla beraber Anadolu'da bu yıldızla çobanlar arasında bir çok bağlar bulunmuş ve buna göre de türlü şekilde anlatılan birçok masallar düzülmüştür. Moğollar da bu yıldıza, "Solbon" veya "Sulbun" derlerdi. Öyle anlaşılıyor ki bu yıldızın adı, Moğollara da Türklerden girmişti. Türkler, genel olarak bu yıldıza "Tang Yulduzu", yani "Tan yıldızı" demişlerdir. Bu da, sabahla ilgisi dolayısı ile idi. Anadolu'da ise, "Sabah yıldızı" deyimini kullanılır. Türkler, yıldızların parlaklıklarına bakarak, ad vermişlerdi. Meselâ eski Türkler Zühre'ye "Yaruk yulduzu", yani "ışık yıldızı" demişlerdi. Anadolu'da buna benzeyen bir deyim görüyoruz. Anadolu'nun birçok yerlerinde Zühre'ye **"Ak yıldız"** denir.

Bu yıldız, Altay ve Sibirya efsanelerinde de önemli bir yer tutar. Meselâ, **"Efsane kahramanlarından biri gördüğü bir rüyada, sağ tarafından güneşin, sol yanında da ayın durduğunu görmüş. Güneyde ise, Zühre yıldızı parlıyormuş"**. Bu bölgelerde Zühre yıldızı genel olarak güneyi temsil eden bir sembol idi.

Zühre yıldızı, "Atların koruyucusu":

Güney Sibirya halklarının birçoklarına göre Zühre yıldızı, atların ve at sürülerinin koruyucusu idi. Bunun için büyük at sürülerine sahip olan kimseler, Zühre yıldızına kurban keserler ve kurban etleri ile şarapları ateşin üzerine dökerek, bunların dumanını ve kokusunu Zühre yıldızına gönderirlerdi. Zühre yıldızının yanında parlayan iki küçük yıldız da, onun çobanları olarak kabul edilirdi. Çünkü Zühre yıldızının da büyük at sürüleri vardı. Bu iki çoban da onun sürülerine bakardı. Bunun içindir ki at çobanları da, bu iki küçük yıldızı kendilerine uğur getiren bir yıldız olarak kabul etmiş ve onlar için kurbanlar sunmuşlardı.

Hind mitolojisine göre Zühre yıldızı "Aşvin" adlı bir Tanrı idi. Bu Tanrının diğerlerinden farkı, daha ziyade bir ata sahip olması ve at üzerinde gezmesi idi. Öyle anlaşıyor ki, Sibirya an'anelerinde de biraz Budizm'in tesirleri mevcuttu. Fakat Hindistan'da at kültürü ve büyük at sürüleri yoktu. Bu sebeple bu inanç Ortaasya'ya gelince, atlı Türklerin hayatlarına uymuş ve tamamı ile yerli bir inanış haline girmişti. Belki de bu inançlar, Ortaasya'da eskiden beri mevcut idi. Bu efsanelerin en tipik örnekleri Buryat'larda görülür. Bu konuda bir fikir vermek için, bu efsanelerin birer özetini sunmağı faydalı buluyoruz:

ZÜHRE YILDIZI, ÇOBAN YILDIZI

Zühre yıldızınınmış, yerdeki bütün atlar,
Onları hep korurmuş, esen bulurmuş tüm atlar.
İki çobanı varmış, birinin adı Tuğluk,
Çobanlara bakarmış, onda imiş ululuk,

Tuğluk'a herkes tapar, keserlermiş kurbanlar,
Baharda tören yapar, içerlermiş çobanlar.
Kebapların kokusu, ta Zühre'ye çıkarmış,
Şarapların tütsüsü, yıldızları yıkarmış.
Bazan gençlerin çoğu, oynarlar çalarlarmış,
Büyük şenlikler yapar, uykuya dalarlarmış.
Ateşin içine kemikler atarlarmış,
Kemik kokularıysa , Zühre'yi sararlarmış.
Derler ki bazıları, Zühre bir Tanrı idi,
Yalnız korur atları, görevi ayrı idi,
Gece dünyaya iner, doğumları başlatır,
Bazan atlara biner yeleleri ıslatır.
Yayla güz arasında, Zühre parlak doğarmış,
Zührenin ışığında, taylar apak doğarmış.
Bazan Zühre yıldızı, batılara uğrarmış,
Doğu sahipsiz kalır, kurtlara gün doğarmış.
Bu mevsimde çobanlar, sıcaktan hep baygınmış,
Ayıkmış bütün kurtlar, son derece azgınmış.
Zührenin bir çobanı, bir de köpeği varmış,
Zühre yokken tamamı, hiç durmadan yatarmış.

11. SAMANYOLU

"Ortaasyalılara, Samanyolu yol olmuş,
"Rüzgârdan atlılara, Avrupa hep kul olmuş!..."

Samanyolu, insanların hayallarını işleten ve hislerini geliştiren bir konu olmuştur. Böyle güzel bir konunun, elbette ki Türk mitolojisinde de bir yeri vardı. Türklerin çok önceleri, Samanyolu hakkında belirli bir düşünceleri ve bu yolun nedenlerini bile açıklayan efsaneleri

vardı. Yeni devletler kuruldukça ve Türk kavimleri etrafa dal budak saldıkkça, bu düşünce yalnızca sözlerde kalmış ve yeni dış tesirler kendilerini göstermeğe başlamışlardı. Meselâ bugün türkçemizde kullandığımız Samanyolu deyimi, Türk mitolojisine ve Türk düşünce düzenine dayanan bir söz değildir. Bu deyim, daha çok İran mitolojisi ile edebiyatından girmiştir. İranlılar bu yola "Kahkeşân", yani "Saman çeken" derlerdi. Bu söz osmanlıcaya, "Kehkeşân" şeklinde girmiştir. İran efsanelerine göre, **"Samanyolu, gökte saman çekilirken, yere düşen saman tozlarından ve saman parçalarından meydana gelmişti"**.

Türkler bu efsaneleri alarak, kendilerine benzetmişlerdi. Onlara göre Samanyolu, **"Bir saman hırsızının bıraktıkları izlerdi"**. Bu sebeple eski Türkler bu yola, **"Saman oğrısı"** yani **"Saman hırsızı"** derlerdi.

İslâmiyeti kabul eden Türkler, bu yolun güneydoğuya, yani Mekke'ye gittiğini görerek, buna **"Hacılar yolu"** veya **"Hac yolu"** demeğe başlamışlardı.

"Hacılar yolu" deyimi de, türkçeye farsçadan gelmiştir. Anadolu'da söylenen, **"Samancı yolu, Samanlık yolu"** deyimlerinin de ilim kaynağı da, yine Fars edebiyatıdır. Fakat Anadolumuzda kullanılan iki önemli deyim vardır ki, bunun üzerinde büyük bir dikkatle durulmalıdır. Bunlar da, "Gök kapusu" ve "Gök yaruğı" sözleridir. Bu deyimler, Osmanlıların ilk çağlarında da kullanılmıştı.

Anadolumuzda Samanyolu için söylenen "Gökdere" ile "Gökyolu" deyimleri. Eski Türk mitolojisinin izlerini taşımaktadırlar. Az sonra vereceğimiz, **"Ordu yolu"** adlı şiirin okunmasını tavsiye ederiz.

Bütün bunların üstünde Samanyolu için söylenen eski ve orijinal bir deyim vardır ki, o da **"Kuşlar yolu"** veya **"Kuş yolu"**dur. Gerçekten de Samanyolu, kuşların göçettikleri yönlerle

doğru uzanıp giden bir izdir. Bu fikrin altında da, bir efsane ve mitolojik bir düşünce yatmaktadır. Bu efsanelerden bazılarının özetlerini, ayrıca vereceğiz. Ortaasya'da doğan bu mitolojik düşünceleri, bütün Batı Sibirya, Rusya ve Fin körfezine kadar yayılmıştı. Meselâ Kazan Türklerinde, bu kuşların hangi kuşlar oldukları da belirtilmiş ve Samanyolu'na "**Yaban kazlarının yolu**" denmişti. Bu deyimle ilgili, bir sürü de efsane vardır.

Samanyolu, "Göğün dikiş yeri":

Kuşlar yolu deyimi, diğerlerine nazaran eski olmakla beraber, en eski türk düşüncesini yansıtmaktan da uzaktır. Yakut Türklerinin bazı hikâyelerinde Samanyolu, "**Göğün dikiş yeri**" olarak gösterilmektedir. Artık Yakutlar bunu, bir kuş izi v.s. gibi görmemişlerdi. Bütün uzayı (Cosmos) bir parçası gibi düşünen bazı Sibirya kavimleri de yok değildir.

Samanyolu, "Tanrının ayak izi":

Yine Yakut Türklerinin şu düşüncesi, yukarıdaki uzay fikrini geliştirmekte ve bizi yeni bir fikire eriştirmektedir: "**Tanrı, ilk olarak dünyayı yaratmak istediği zaman, bir müddet gök yüzünde gezmek zorunda kalmış. İşte gök yüzünde güzel bir cadde gibi parlayan bu Samanyolu, Tanrının o zamanki ayak izlerinden başka bir şey değilmiş**". Bizce bu düşünce, çok önemlidir. Bu duruma göre, kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanan Samanyolu, bize Tanrının hareket ve gidiş yönünü de vermektedir. Aşağıda, yine Sanayolu ile ilgili olarak, Kuzey-batı Sibirya kavimlerinden ve Macarların akrabaları olan Voğullardan, bazı efsane özetleri vereceğiz. Bu efsanelerde Samanyolu, artık Tanrının değil de; Tanrının sembolleri olan geyik ve avcının ayak izleridir. Yakutlar ise bunu, her türlü sembollerden kurtulmuş, saf bir din düşünmesi olarak tasavvur etmişlerdir.

Samanyoluna "**Ordu-yolu**" denmesi:

Aşağıdaki efsane konu bakımından, Atilla ve oğulları ile ilgilidir. Fakat ortaya çıkış tarihi, daha çok Macarların Ortaavrupa'ya gelişinden sonra başlar. Ana motifler itibari ile, Macar mitolojisinin özelliklerini taşır. Bununla beraber bu efsane, Macarlar tarafından değil; Transilvanya'da oturan, Türk ve Macar karışımı Sekeller tarafından söylenmiştir. Ortaasya tarihi ve Türk kültürü bakımından da, fevkalâde bir öneme sahiptir. Eski Macar inanışlarına göre Macarlar, Ortaasya'ya yakın olan yurtlarından Macaristan'a, göçerken, hep **"Samanyolunu takip ederek" gelmişlerdi. Bilindiği üzere Samanyolu, her memlekete göre az veya çok, yön değiştirir. Güney Rusya'da ise Samanyolu, özellikle yaz aylarında, doğu ve batı yönleri arasında uzanır:** "Gerçekten Samanyolu burada, sanki Ortaasya ile Avrupa arasında uzanan bir yolmuş gibi görülür. Büyük istilâlar ve göçler, hep bu yol üzerinden yapılmıştır". Bilindiği üzere, Macarlar Ortaasya'dan Avrupa'ya gelişleri, yine onların efsanelerine göre bir **"Geyiği takip etme"** yolu ile olmuştu. Bu efsaneyi, geyikle ilgili bölümümüzde incelemiştik. Daha sonra bu ana efsaneye, bir de Samanyolu motifi ilâve edilmiştir. Efsane şöyledir:

SAMANYOLU, "ORDU YOLU"

Samanyoluna Hunlar "Ordu yolu" demişler,
Batıya gelen Hunlar hep bu yoldan gelmişler,
Ortaasyalı'lara, Samanyolu yol olmuş,
Rüzgârdan atlılara, Avrupa hep kul olmuş.
Asya'dan ruhlar gelmiş güya Samanyolundan,
Avrupa'yı hep ezmiş, bu kahraman yolundan.
"Türk-Macar" asıllıdır, ünlü "Sekel" boyları,
Askeri akıllıdır, savaşçıdır soyları,
Sekeller bozulmuşlar, nasılsa bir savaşta,
Felekâti duymuşlar, akıl kalmamış başta.
Atillanın en küçük, er oğlu "Çaba" imiş,
Ama akılda büyük, tıpkı da baba imiş.

Gökten Samanyolundan Çaba'nın buyruğundan,
Erlerin ruhu gelmiş, Hunların ordusundan.
Ruhlar göklerden inmiş, kurtarmış Sekel'leri,
Düşman dağılıp sinmiş, almışlar bu illeri.
Doğu-Batı yoludur, kuzeyde Samanyolu,
Efsaneler doludur, Türklerin bir şan yolu.

Macarların, Asya'nın kuzey-batısında yaşayan Vogul kavimi ile çok yakın ilişkileri olmuştu. Hatta birçok Macarlar, kendilerinin Voğullarından geldiklerine inanmışlardı. Voğul mitolojisinde, "Samanyolu" ile "Geyik" motifleri, yanyana gelmişlerdir. Fakat bu efsaneler, çok mitolojiktirler. Ortaasya mitolojisi gibi gerçekçi, açık ve duru da değildirler. Bize göre Macarlar, mitolojilerinin köklerini, yine Ortaasya'da aramalıdır. Voğul mitolojisi de, Ortaasya mitolojisinin yan tesirleri ile meydana gelmiş, daha mistik ve daha karışık türlerinden başka bir şey olmasa gerekti. Tanınmış türkolog Radlof da Kırgız efsaneleri ile Sibiry efsanelerini karşılaştırırken, bu gerçeği söylemekten kendisini alamamıştı.

Samanyolu, avcılarının "Kayak izleri":

Bu inanış daha çok, Kuzey-Batı Sibiry'a'da oturan Vogul kavmi ile, Orta Sibiry'a'daki Tunguz'lar arasında çok yaygındır. Bu bölgeler, senenin çoğu zamanlarında, karla kaplıdır. Bu sebeple, böyle bir inanış ve söyleyiş, normal görülmemelidir. Buradaki geyik tanrının bir sembolüdür. Ortaasya efsanelerinde de bunu çok görüyoruz. Aynı motif Macarlarda da vardır. Fakat Ortaasya ve dolayısı ile Macarların geyik efsaneleri, burada tam manası ile dinî bir şekle bürünmüştür. Bunların hangisi orijinaldi? Elbette ki bu efsane daha mitolojik idi. Fakat Radlof'un gayet haklı olarak dediği gibi, bu bölge halklarının hayat düzeni böyle bir düşünceyi; güneydeki Türklerin daha gerçekçi düşünce ve hayat düzeni ise, başka türlü bir mitolojiyi meydana getiriyordu. Samanyolu ile ilgili birkaç efsaneyi, aşağıda özetlemeği faydalı buluyoruz. Bu efsaneler, Türk mitolojisinin kuzey-batı kanadının, uzak örnekleridir:

Numi-Tarem adlı bir, Tanrı varmış kuzeyde,
Altı ayağı olan, geyik yapmış yüzeyde.
Geyik hızla kosarmış, hiç kimse tutamazmış,
Göğü delip aşarken, hiç kimse bakamazmış.
Bir avcı kayak takmış, geyiği kovalamış,
İki ayağın kırmış, yine de tutamamış.
Bunun için göklerde, kayak izi doluymuş,
Kutsal kayak izleri, beyaz Samanyolu'ymuş!

Avcı tarafından öldürülen geyiğin 7 yavrusu varmış. Diğer bir efsanedeki avcılar da, 7 kardeş imişler. Vogul kavminin, daha doğrusu Fin-Ugor'ların büyük Tanrısı olan Numi-Tarem'in de 7 tane oğlu vardı. Bütün insanlık, bu 7 oğuldan türemişti. Yakut Türklerinin Yaratılış destanlarında da, "Tanrı, ilk defa 7 insan yaratmıştı ve bütün insanlık da bu ilk 7 insandan meydana gelmişti". Bu da bize gösteriyor ki, Türk mitolojisinin Doğu ve Batı kolları, ifade ve üslûp değişikliklerine rağmen, yine de bir noktada birleşiyorlardı.

Samanyolu "Kuş yolu":

Bu fikir tam manası ile Türk mitolojisinin malı olan bir motiftir. Henüz daha islâmiyetin ve dolayısı ile İran kültürünün tesirlerini iyice tatmamış olan Türkler, genel olarak bu deyimini kullanırlardı. Samanyoluna, Kırgızlar'ın "**Kuş Colı**" Türkmen'lerin de "Kuşlar yolu" demelerinin nedeni de buradan geliyordu. Kazan Türkleri ise Samanyoluna, "Kiyik kaz yolu" yani "Yabanî kaz yolu" derlerdi. Kazan Türkleri bu bakımdan, Türk lehçelerinin uzak bir kolu olan Çuvaş'lar ve dolayısı ile, Fin-Ugor kavimleri ile birleşmişlerdi. Aşağıda özetini vereceğimiz Voğul efsanesi de, böyle bir düşünce düzeninin bir mahsülüdür.

Görüşümüze göre böyle bir düşüncenin, Kazan Türklerinden Çuvaş ve Vogul'lara geçmiş olması, daha muhtemeldi. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Samanyolu hakkında voğullara hâkim olan düşünce, daha çok "Geyik" ve "Avcı" motifleri üzerinde toplanıyordu. Kazan'da

ve uvaşlarda ise, "Yaban kazlarının uçuş yolu", birinci derecede bir rol oynuyordu. Görülüyor ki, bu düşünce tarzı, Ortaasya'dan başlıyor, Güney Rusya Türk kavimlerinde yayılarak, kuzeydeki Fin halklarını bile sarıyordu. Bu inanışın çok geri ve mitolojik bir anlatılışı olan, Vogul efsanelerinden birinin özetini, aşağıya veriyoruz:

Bahadır bir ev varmış çok çok eski ağılarda,
Bazan gökte uarmış, avlanırmış dağılarda.
Samanyolundan gelir, bahar olunca kuşlar,
Aynı yoldan gidermiş, artık gelince kışlar.
Er kuzeye kaçarmış, iyi günlerde yazın,
Samanyolundan uçar, ger gelirmiş kışın.

Bu efsanede de görülüyor ki, Samanyolunun tesinde "**Hayat suyu**" ve bir nevi "**Cennet**" vardı. Aynı zamanda Samanyolu, ruhların ötesine ve Tanrıya giden bir yoldu.